

Şİİ JEOPOLİTİĞİNDE TÜRKİYE İLE İRAN'IN GÜÇ MÜCADELESİ *

Doç. Dr. Ergin Güneş

Munzur Üniversitesi

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

ORCID: 0000-0002-7309-1711

Öz

İran ve Türkiye arasındaki güç savaşı ve savaşın mezhepsel boyutunun ele alındığı bu çalışmada aktörlerin bölgede izledikleri siyaset sonuçlarıyla birlikte ortaya konulacaktır. Soğuk Savaş'ın bitmesinin ardından, ABD'nin 1991 ve 2003 yıllarında gerçekleştirdiği Irak'a yönelik müdahaleler ve akabinde 2010'da başlayan Arap Baharı'ndan sonra Orta Doğu'da yeni dengeler oluştu. İran, bölgesel bir güç olarak Irak, Suriye ve bölgede özellikle Şiilik kozunu kullanarak etkinliğini arttırmaktadır. İran'ın hedeflediği "Şii Hilali'nin" gerçekleşmesi durumunda ise Türkiye'nin Sünni-Arap dünyasıyla olan coğrafi bağı kopacaktır. Buna engel olmak ve bölgede nüfuzunu artırmak isteyen Türkiye Sünniliği ön plana çıkarmaktadır. Aynı şekilde Sünni ve Şii azınlıklar da buldukları ülkedeki güç dengesini kendi lehlerine değiştirmek amacıyla İran ya da Türkiye gibi bir dış gücün desteğini almak için mezhepsel farklılıklarını araçsallaştırmaktadırlar. Aktörlerinin İran ve Türkiye olarak ele alındığı güç oyununda mezhepler bir enstrüman olarak kullanılmakta ve her aktör diğerinin güç kazanımını kendisinin güç kaybı olarak algılamaktadır.

Anahtar Sözcükler: Sünnilik, Şiilik, Şii hilali, Güç savaşı ve Bölgesel güç

Power Struggle Between Turkey and Iran in Shia Geopolitics

Abstract

In this paper, which analyzes the power struggle between Iran and Turkey and its confessional dimension, the regional politics of the actors will be presented with their results. With the end of the Cold War, the US interventions towards Iraq between 1991 and 2003 and after the Arab Spring, which began in 2010, a new order arose in the Middle East. Iran has been increasing its influence as a regional power in Iraq, Syria and in the region, especially using the Shia trump. In the case Iran realizes its goal of a „Shia Crescent“, the regional link of Turkey with the Sunni-Arab world will be cut. To prevent this and increase its potency in the region, Turkey is pushing Sunnism to the fore. In the same way, Sunni/Shia minorities are instrumentalizing their confessional diversity in their countries to change the balance of power to their favour in getting the support of foreign powers like Iran or Turkey. In this power game where the actor Iran and Turkey are analyzed, the confessions are used as an instrument and every actor perceives a power gain of the other as its own loss of power.

Keywords: Sunnism, Shi'ism, Shia crescent, Power war and Regional power

* Makale geliş tarihi: 31.07.2017

Makale kabul tarihi: 19.01.2018

Şii Jeopolitiğinde Türkiye ile İran'ın Güç Mücadelesi

Giriş

11.yy'da Türklerin Anadolu'ya yerleşmesiyle başlayan süreç içerisinde Türkler yönlerini daha çok Batı'ya çevirirken, 16.yy'ın başlarında Yavuz Sultan Selim'in tahta çıkmasıyla birlikte İran ile olan ilişkiler sorun olarak görülmeye başlanmıştır. Bu durumda Osmanlı İmparatorluğu ve İran Safevi Devleti arasında mezhepsel temelde cereyan eden bir rekabete dönüşmüştür. İran, bölgede Şii İslam'ın hamiliğini yaparken Osmanlı ise Sünni İslam'ın hamiliği rolünü sahiplenmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra çeşitli sorunlar yaşansa da iki tarafta Batı'ya yakın politikalar izlediklerinden, taraflar arasındaki ikili ilişkiler uzunca bir süre olumlu bir seyir izlemiştir (Dedeyev, 2009: 127-133; Küçükdağ, 1995: 276).

Ancak 1979'da meydana gelen İran İslam Devrimi ve Türkiye'deki 12 Eylül 1980 askeri darbe sonrasında İran, Türkiye'yi kendi demokratik-laik-serbest piyasa rejimini ihraç etmekle, Türkiye ise bölgede nüfuzunu artırmayı isteyen İran'ı (Gündoğan, 2011: 98-99) kökten dinci rejimini ihraç etmekle suçlamıştır. İki kutuplu dünyanın sona ermesinden sonra bölgesel büyük güç politikasına hız veren İran, etki alanını genişletmek için mübadil özelliği yüksek bir güç unsuru olan zengin enerji kaynaklarının yanı sıra Şii dünyası üzerindeki nüfuzunu ve mevcut güç kaynaklarını çok yönlü olarak kullanarak Rusya ile işbirliği yapmıştır. Buna karşılık Türkiye ise Batı dünyasının (ABD ve Batı Avrupa ülkeleri) ve İsrail'in desteğiyle *model devlet* olarak neoliberal değerleri enerji kaynakları bakımından zengin olan bu bölgede yaygınlaştırıp bölgesel güç olmayı hedeflemiştir (Reissner, 2008: 5-10; Günes, 2010: 8-15; Hermann, 2014: 43-44). İki tarafta, ABD'nin 1991 ve 2003 yıllarındaki müdahalesi sonrasında Irak'ta oluşan yeni dengeleri fırsata dönüştürmek istemişlerdir. İran, Şiiliği referans almak suretiyle nüfuzunu artırarak Irak'ta ve bölgede etkili olmaya çalışmıştır. Türkiye ile topraklarında Şii nüfusunu barındıran Suudi Arabistan, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) gibi Sünni Arap ülkeleri İran'ı bölge ülkelerindeki Şiiler arasında nüfuzunu artırarak bir "Şii Hilali" inşa etmekle suçlamaktadırlar (Mamouri, 2017; Wright ve Baker, 2004).

2010'da adalet, özgürlük gibi söylemlerle Tunus'ta başlayan Arap Baharı'ndan sonra bölgede oluşan yeni dengeler, Ankara ve Tahran arasındaki rekabeti daha da keskinleştirmiştir. Irak ve Suriye'yi, Türkiye, İran, Rusya ve ABD gibi güçlerin dâhil olduğu bir oyun/savaş alanına dönüştürerek “Şii Hilali” söylemlerini de güçlendirmiştir (Ünal, 2015: 1-2).

14 Aralık 2015'te Suudi Arabistan ve diğer bazı Sünni ülkeler tarafından resmi olarak teröre karşı kurulan, Teröre Karşı İslam Askeri İttifakı (TKİAİ, Islamic Military Alliance to Fight Terrorism, IMAFT) daha çok bir anti-Şii ve anti-İran koalisyonu görünümündedir (Bonne, 2017; Sputnik, 2017a). Bu ittifakın bir üyesi olan Türkiye adına Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın 13.02.2017'de Bahreyn'de yaptığı konuşmasında; Irak ve Suriye başta olmak üzere İran'ın bölgede izlediği yayılcı politikaları eleştirerek “Pers milliyetçiliğinin” önünü kesmeliyiz çağrısı yapmıştır (Timeturk, 2017). Kısa bir süre sonra, 17-19 Şubat 2017'de yapılan Münih Güvenlik Zirvesi'nde, Türkiye'nin Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu,

“...İran, Suriye ve Irak'ı iki Şii devleti haline getirmeye çalışıyor. Bu çok tehlikeli. Bu eğilime son vermeli...” (Göksedef, 2017)

diyerek İran'ın izlediği politikalarından duyduğu rahatsızlığı dile getirmiştir.

İran'ın bölgedeki etkisinin artmasını ve Şii yayılcılığını, ulusal güvenliği açısından tehdit olarak algılayan diğer bir bölgesel aktör ise İsrail'dir. Ortak sınırının bulunduğu Suriye ve Lübnan'da özellikle Hizbullah milisleriyle beraber İran'ın etkin olmasını kendisi açısından bir varoluşsal tehdit olarak algılamaktadır (DW, 2017).

21 Mayıs 2017 Suudi Arabistan ziyaretinde ABD başkanı Donald Trump,

“...Lübnan'dan Irak'a, Yemen'e kadar İran, bölgede yıkım ve kaosu yayan teröristler, milisler ve aşırılık yanlısı grupları fonlar, silahlandırır ve eğitir. İran'ı on yıllar boyunca mezhep çatışması ve terör ateşini yakmakla...” (CNN, 2017)

suçlayarak Sünni bloğa açıkça desteğini sunarken, Şii-Sünni eksenli vekalet/savaşının bölgede yayılacağına sinyallerini vermektedir (Cockburn, 2017; Fisk, 2017).

İsrail'i bir düşman olarak tanımlayan ve her fırsatta bunu dile getiren dönemin İran Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad, 2009 yılında yaptığı açıklamada Sünni ve Şii ayrımına karşı çıkarak, İran merkezli “Şii Hilali” iddialarını reddetmektedir (Haji-Yousefi, 2009: 122). Erdoğan'ın Pers milliyetçiliğinin önünün kesilmesi söylemine karşı İran dışişleri bakanlık Sözcüsü Behram Kasımi'nin 15.02.2017'de yaptığı açıklamada

“...Bölgedeki terörist grupların gizli veya açık şekilde desteklenmesi ve kullanılması, komşu ülkelerin toprak bütünlüğü ve egemenlik haklarına saygı gösterilmemesi, bölgedeki istikrarsızlığın sürmesine neden olup kaygı vericidir...” (Yeniakit, 2017)

söylemi Türkiye’yi, kaosa neden olmakla suçlamaktadır.

İran ile Türkiye arasında başta Irak ve Suriye olmak üzere bölgedeki hâkimiyet konusunda bir rekabetin olduğu ve bu rekabette mezhepsel yapıların da etkili açıktır. Dünyada 1,6-1,8 milyar civarında Müslüman bulunduğu ve bu sayının %14-16’lık kısmı Şii’lerden oluştuğu düşünüldüğünde (Kılıç, 2017; Statista, 2016; Gaub, 2012: 116; Faath, 2010: 14-15) mezhepler arasındaki bir gerilimin ya da İran ve Türkiye arasındaki rekabetin, İslam dünyası ve iki aktör açısından önemli sonuçlar doğuracağı da kesindir.

Bu çalışmada, Türkiye ve İran’ın, Irak ve Suriye başta olmak üzere Ortadoğu’da izledikleri mezhepsel temelli politikalar, sonuçlarıyla irdelenerek bu güç savaşında; Sünnilik ve Şii’liğin rolü, ayrıca İran’ın Şii toplumu üzerindeki etkisi ve bunun Türkiye açısından muhtemel sonuçları ele alınmıştır. Ortadoğu’daki bu güç mücadelesinde; farklı etnik yapılar, inançlar, çıkarlar, aktörler ve tarihsel faktörler gibi birçok etken rol oynamakla birlikte, bu mücadele ağırlıklı olarak Şii jeopolitiği üzerinden incelenerek, konu bu şekilde sınırlandırılmaktadır.

Bu çalışma ile dünya nüfusunun önemli bir bölümünü oluşturan İslam dünyasındaki Şii/Sünni ayrışması ile bu ayrışmanın iki önemli tarafını oluşturan bölgesel iki oyuncu olarak İran ve Türkiye’nin izlediği politikalar, küresel ve bölgesel siyaset açısından büyük bir önem arz ettiğinden, uluslararası ilişkiler literatürüne katkı yapılması amaçlanmıştır.

Küresel, iç politik ve devletlerarası faktörler ile liderlerin kişisel özelliklerinin etkili olduğu bu güç savaşında, analiz düzeyi olarak daha çok devletlerarası çerçeve temel alınırken analiz birimi olarak da devlet ve devlet dışı aktörler üzerinde odaklanılmıştır.

Bu çalışmada, öncelikle, 16.yy’dan itibaren Osmanlı İmparatorluğu ve İran’ın güç mücadelesinin ve mezhepsel boyutunun tarihine kısaca değinilmiştir. Daha sonra bölgedeki mezhepsel demografik yapı ele alınmış ve iki aktörün fiziksel güç kapasitesi ortaya konulmuştur. Bir sonraki bölümde iki aktörün mezhepsel düzeyde Irak ve Suriye’deki güç savaşlarının yanı sıra, ABD’nin desteklediği İran karşıtı Sünni koalisyon ve Türkiye’nin güç politikası irdelenmiştir. Sonuç bölümünde ise varılan netice ve çözüm önerileri sıralanmıştır.

1. Tarihsel Perspektiften Türkiye-İran Rekabetine Bakış

Şiilik ve Sünnilik olarak ortaya çıkan ve günümüze kadar gelen İslam dinindeki ayrışmanın kökleri, 632'den sonra İslam dünyası içerisinde yaşanan, İslam peygamberinin ölmesiyle kimin halife olması gerektiği tartışmasına kadar gitmektedir. Söz konusu dönemde Şii yazarlara göre Müslümanların bir kısmı, Ali Bin Ebu Talip'in halife olması gerektiğini savunurken diğer bir kısmı ise buna karşı çıkmıştır (Onat, 1997: 80-85). 10 Ekim 680 tarihinde yaşanan ve tarihe 'Kerbela Olayı' olarak geçen hadiseden sonra Şiiler ve Sünniler arasındaki ayrışma derinleşmiştir. Başlangıç noktası halife seçilmesi olayına dayanan bu ayrışmanın teolojik ve hukuksal yapılanması ise 8. ve 9.yy'larda ortaya çıkmıştır (Kokew, 2016).

İslam dünyası içerisinde yaşanan çatışmalardan sonra 16.yy'dan itibaren Şiilik, İran'da yayılmaya başlamıştır. Safeviler, Şiilik mezhebi üzerinden Osmanlı İmparatorluğu içerisindeki Şiiler ve Aleviler üzerindeki nüfuzunu artırarak etki alanını Anadolu'ya doğru genişletmeye çalışmıştır (Dedeyev, 2009: 127-133).

Yavuz Sultan Selim'in 1512'de Osmanlı tahtına oturmasıyla, devlet düzeninde Sünnilik mezhebi ön plana çıkarken, doğudaki Safevi varlığının da etkisiyle Alevilik ve Şiilik, imparatorluk için bir tehdit olarak algılanmıştır (Uzunçarşılı, 1983: 269-271). Bu tehdidin bertaraf edilerek doğu sınırlarının güvenli hale getirilmesi, Osmanlı egemenliğinin doğuya doğru genişletilmesi, ayrıca ticaret yollarının hâkimiyetinin ele geçirilmesi için Osmanlı tarafından 1514'te İran'a başarılı bir sefer yapılmıştır. Bunun neticesinde, Safevi Devleti, Osmanlı İmparatorluğu'nun üstünlüğünü kabul etmiş, Anadolu'daki Aleviler ve Şiiler üzerindeki etkisi zayıflamıştır (Dedeyev, 2009: 127-133; Küçükdağ, 1995: 276).

Mercidabık ve Ridaniye seferlerinden sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları güneye doğru genişlemiş, 1517'de Mısır'ın ele geçirilmesiyle halifelik Osmanlı'ya geçmiş ve böylece Osmanlı İmparatorluğu, dünyadaki Sünni Müslümanların koruyucusu olarak bölgedeki egemenlik alanını genişletmiştir.

17.yy'ın başlarında yaşanan savaşlar neticesinde, İran'ın ele geçirdiği Bağdat'ın 1639'da geri alınmasından sonra yapılan Kasr-ı Şirin antlaşmasıyla iki devlet arasındaki sınırlar, büyük oranda ve bugün de geçerli olmak üzere çizilmiştir. Bu tarihten itibaren yaşanan bazı savaşlara rağmen iki devlet arasındaki güç dengesi uzun süre korunmuştur (Koçak, 1976: 37-70; Zengin, 2010: 262-265; Koloğlu, 2005: 70-71).

İran ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki Şiiliğin ve Sünniliğin rolü dikkate alındığında iki tarafında mezhebi, birbirlerinin ekonomik ve siyasi

nüfuz alanını sınırlandırmanın yanı sıra kendilerinin nüfuz alanını genişletmek için araçsallaştırdıkları da göze çarpmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra, 1923'te kurulan laik-demokratik Türkiye Cumhuriyeti, halifeliği kaldırmasıyla birlikte İslam dünyası üzerindeki dini liderlik iddiasını kaybetmiş ve İran gibi Batı dünyasına yaklaşmıştır. Buna bağlı olarak, iki ülke arasında zaman zaman yaşanan rekabete ve çeşitli küçük krizlere rağmen genel olarak iyi ilişkiler sürdürülmüştür. Ancak 1951 yılında dönemin İran Başbakanı Muhammed Musaddık, Batı'ya yakın duran Şah'ın tüm itirazlarına karşın İngiliz Anglo-Iranian Oil Company'nin İran petrolünü millileştirmiştir. Buna karşı, İngiltere ve ABD'nin desteklediği güçler Musaddık'a yönelik askeri darbe yapmışlardır. Bu darbe ve sonrasında yaşanan toplumsal olaylar, İran toplumunda anti-mutlakîyetçiliğin yanı sıra Amerikan karşıtlığının, Şiiliğin ve Pers milliyetçiliğinin güçlenmesinde etkili olmuştur (TASAV, 2012: 15-16; Hür, 2015).

Darbenin sonrasında kurulan hükümetler ve Şah, ülke içerisindeki ekonomik, siyasal ve sosyal sorunlara çözüm bulmakta zorlanmıştır. Batı yanlısı olan Şah'a karşı tepkiler artmış ve ülke içerisinde bir güç değişikliği kaçınılmaz olmuştur. Yaşanan siyasal ve toplumsal çalkantılar ve boşluklar sonrasında 1979 yılında Humeyni önderliğinde Şii felsefesine ve hukuk sistemine dayalı bir İslami devrim gerçekleştirilmiştir (Görçün, 2005: 58-62; Nirumand, 1988: 90-98). Bu devrimin ardından ABD, Sovyetler Birliği (SB) yanlısı sosyalist bir devrimin olmasındansa İslami bir gücün iktidar olmasını tercih ederken SB ise ABD yanlısı Şah'ın devrilmesine her halükarda sıcak bakmıştır (TASAV, 2012: 15-16). Bunun sonucunda ise, Amerikan karşıtlığı ve Şiilik, Pers milliyetçiliğinin bir parçası olmuş, İran'ın iç ve dış politikasında yeniden ve daha etkili bir rol oynayarak devletin siyasal davranışı üzerinde de belirleyici olmaya başlamıştır.

Batı modernliğini benimseyen Türkiye, yeni rejimi kısa süre içerisinde tanımış, 12 Eylül 1980 askeri darbesi sonrasında karşılıklı çıkarlar çerçevesinde ilişkileri geliştirmiş ve 1980-1988 Irak-İran savaşında da tarafsız kalarak İran ile ticaretini büyütüştür (Sönmezoğlu, 2004: 222-224). Öte yandan yine Türkiye, İslami devrimle Şiilik ekseninde dini bir devlet kimliğine bürünen İran'ı kendi sistemi için tehlike olarak algılamış ve Türkiye'deki kökten dinci örgütleri desteklemekle ve rejimini ihraç etmeye çalışmakla suçlamıştır. Buna karşılık olarak İran, Türkiye'yi devrim muhaliflerini özellikle de Halkın Mücahitleri örgütünün önemli isimlerini ülkesinde barındırmakla, kendi liberal sistemini İsrail ve ABD'nin desteğiyle İran'a ihraç etmeye çalışmakla suçlamıştır. Bu dönemde iki güç arasındaki rekabet mezhepsel referanstan ziyade ideolojik boyutta olmuşsa da pragmatik bir yapıya sahip olan ikili

ilişkiler devrim öncesine göre daha iyi ilerlerken (Gündoğan, 2011: 98) ekonomik çıkarlarda gerçekleştirilebilmiştir.

Çift kutuplu dünyanın sona ermesiyle ve Batı'nın desteğiyle neoliberal değerleri "model devlet" olarak yayarak Kafkasya, Orta Asya ve Orta Doğuda etkisini artırmak isteyen NATO üyesi Türkiye, aynı zamanda, doğu-batı ve enerji üreten ve tüketenler arasında bir enerji koridoru olmaya amaçlamıştır (Çetinsaya, 2004: 231; Fuller, 1991: 191-208). Bu çerçevede ABD ve İsrail ile stratejik işbirliği yapmak istemesi gibi faktörler İran ve Türkiye arasında gerilime ve rekabete neden olurken (Özcan, 2005: 159-177), iki taraf da çıkarların örtüştüğü ekonomik ve enerji alanında işbirliği yapabilmişlerdir. Genel olarak Cumhuriyet tarihinde ekonomik, enerji ve güvenlik alandaki ikili çıkarlar ön plandayken, ideolojik ya da mezhepsel farklılıklar daha çok ikinci planda yer almaktadır.

2000'li yılların başından itibaren ekonomisi hızlı bir şekilde büyüyen Türkiye, zengin enerji kaynaklarına sahip olan İran'la ilişkilerini geliştirmeye başlamıştır. 2003'teki Irak Memorandumunun TBMM'de reddedilmesi ve Ahmet Davutoğlu'nun dışişleri bakanlığı döneminde hayata geçirilen komşularla "sıfır sorun" politikası iyi ilişkileri desteklemiştir (Ekinci, 2009: 245). Ayrıca 2003'teki ABD'nin Irak işgali sonrası Irak'ta oluşan güç boşluğu ve bu boşluğun İran tarafından doldurulmaya başlanması, Türkiye'nin ve Sünni dünyanın tehlike olarak algıladığı "Şii Hilali"nin gündeme gelmesine neden olurken, 2010'dan itibaren Sünni söylem ve pratiklerin ağırlıkta olduğu bir iç ve dış politika Türkiye'de ön plana çıkmıştır (Uzgel, 2016).

2. "Şii Hilali" ve Bölgedeki Mezhepsel Demografik Yapı

"Şii Hilali" kavramı Ürdün Kralı Abdullah tarafından ilk olarak 2004 yılında ortaya atılmıştır. Kısaca kavram, İran'ın Sünni körfez ülkeleri ile Irak, Suriye, Lübnan gibi Şiiilerin yaşadığı ülkelerde egemen olan devletlere rağmen Şiiiler üzerindeki nüfuzunu artırarak bölgedeki etki alanını genişletmek (Wright ve Baker, 2004) Suriye ve/veya Lübnan üzerinden Akdeniz'e ulaşmak olarak tanımlanabilir (Zamirirad, 2017: 18; Hackensberger, 2017). Bu durumda, Türkiye'nin Sünni- İslam dünyası ve zengin enerji kaynaklarının bulunduğu Orta Doğu ile olan coğrafi bağı kopacaktır. Kopması durumunda ise Türkiye, sadece büyük güç olma hedefine veda etmekle kalmaz aynı zamanda İran kaynaklı yeni güvenlik riskleriyle karşı karşıya kalabilir.

Bu çerçevede, bölge ülkelerindeki Şii nüfus oranını incelemek faydalı olacaktır. Kesin olmamakla birlikte, %89-95'lik bir Şii nüfus oranına sahip olan İran'dan sonra en büyük Şii nüfusu oranına sahip ülkeler; yaklaşık olarak %70-

80 oranla Azerbaycan ve %65-75 oranla Bahreyn'dir. Irak nüfusunun %60- 65'i Şii iken Lübnan'da ise bu oran %40-45 civarındadır. Yemen'in %35-42'si, Pakistan'ın %25-30'u, Kuveyt'in %15-30'u, Suriye'nin %10-15'i (Nusayri), Katar ve Birleşik Arap Emirlikleri'nin %6-15'i Şiilerden oluşmaktadır. Suudi Arabistan'ın %10-15'i Şii iken Türkiye'de ise %15-20'lik bir Alevi azınlık söz konusudur (CIA, 2016a; Kılıç, 2017; Statista, 2016; Gaub, 2012: 116; Faath, 2010: 14-15; Akkiraz, 2012).

Yukarıdaki rakamlar, İslam coğrafyasında Şii/Sünni nüfusu ve ülke sınırları örtüşmediğini ve farklı mezhepten halkların aynı ülkede yaşamak zorunda olduğunu göstermektedir. Ayrıca 1969'da kurulan İslam İşbirliği Teşkilatı'na (Organization of Islamic Cooperation, OIC) üye olan 57 ülkeden (Filistin'de sayılmıştır) sadece İran, Irak, Azerbaycan ve Bahreyn'de Şii nüfus çoğunluktadır (OIC, 2017). Bu ülkelerde seküler ve demokratik kültürün yaygın olmamasından dolayı İran'ın Şii nüfus üzerinde etkisini hissettirmeye yönelik faaliyette bulunması durumunda Şiiliği İslam dışı kabul eden 13.yy'da İbni Teymiyye tarafından ortaya atılan selefi veya 18.yy Muhammed Bin Abdülvehhab tarafından ortaya atılan Vehabi (Yörükân, 1953: 51-67) yorumlara sahip Suudi Arabistan gibi körfez ülkelerini istikrarsızlaştırmak ve o ülkelerde güvenlik riskleri yaratmak İran için hiç de zor olmayacaktır.

Nüfusunun sadece %5-10'luk kısmı Sünni olduğundan (CIA, 2016a), mezhepsel açıdan İran'da bir güvenlik riski yaratmak oldukça zordur. Buna karşın İran'daki %24'lük bir Azeri nüfusu Türk milliyetçiliğinin güçlenmesi durumunda İran'ın demografik bütünlüğü için bir tehlike teşkil edebilir. Bununla beraber İran'da bulunan %7'lik Kürt nüfusunun (CIA, 2011) Türkiye tarafından kendi %19'luk Kürt nüfusu/sorunu nedeniyle (CIA, 2016b) İran'a karşı kullanılması oldukça zor bir ihtimaldir. Ancak pragmatist-esnek politikası nedeniyle (Reissner, 2008: 9) kendi Kürt nüfusuna rağmen Kürdistan İşçi Partisi (Partiya Karkerên Kurdistanê, PKK) İran tarafından zaman zaman desteklenmektedir (Hackensberger, 2017).

Buna karşın, inanç açısından bir azınlık olan Aleviler, 2010 yılından sonra Türkiye'nin iç ve dış politikada Sünniliğin ağırlık kazanmasıyla kendilerini daha fazla baskı altında hissetmeye başlamışlardır. Ancak seküler ve demokratik kültürleri Şiilikten çok farklı bir felsefi ve hukuki geleneğe sahip Alevilerin, İran tarafından provoke edilmelerini zorlaştırmaktadır (Uzgel, 2016; Akkiraz, 2012).

Diğer ülkelerde yaşayan Şii nüfusu, İran'ın "Şii Hilali" hedefinin gerçekleştirilmesi için dış politikasının yumuşak güç kapasitesini artırmaktadır. Ancak tek başına Şii kozu, İran'ın bölgede çıkarlarını Türkiye'ye ve diğer rakip devletlere rağmen gerçekleştirmesi için yeterli değildir. Diğer güç unsurlarına

da sahip olması gerektiğinden Türkiye ve İran'ın güç kapasitelerini kısaca karşılaştırmak yerinde olacaktır.

3. Türkiye ve İran'ın Güç Kapasitesi

Bir aktörün, sahip olduğu enerji kaynakları, ekonomisi, askeri güç kapasitesi, coğrafi konumu ve demografik yapısı gibi fiziki güç yetenekleri etkili bir dış politika izlemesinde önemli rol oynar. Aynı zamanda bu güç unsurlarını güç politikasının gerçekleştirilmesi için etkili bir şekilde kullanabilecek kültürel güç kapasitesi ve devlet geleneğine de sahip olması gerekir (Nye, 2004: 2-7; Nolte, 2012: 17-53).

Zengin enerji kaynakları ile İran, enerji ihtiyacının %76'sını ithal eden Türkiye'ye göre oldukça avantajlı bir konumdadır (DİB, 2017). ABD Enerji Bilgi Dairesinin (Energy Information Administration, EIA) verilerine göre İran, 157 milyar varil petrol rezervleriyle Venezuela, Suudi Arabistan, Kanada'dan sonra dünyanın dördüncü büyük petrol kaynaklarına (EIA, 2016) ve 1,2 trilyon feet³lük gaz rezerviyle Rusya'dan sonra dünyanın en büyük gaz kaynaklarına sahip ikinci ülkesidir (EIA, 2016: 59).

Ekonomik açıdan nükleer programından dolayı maruz kaldığı yaptırımlardan ve azalan petrol fiyatlarından dolayı kötü günler yaşayan İran'ın 2015 yılındaki gayri safi yurtiçi hasılası (GSYH) %1'lik bir oranla büyüyerek (GTAI, 2016) 390,39 milyar \$ olarak gerçekleşmiştir. Böylece İran ekonomisi dünyanın 28. büyük ekonomisi olmuştur (IMF, 2016).

İran'la P5+1'in (İngiltere, ABD, Çin, Fransa, Rusya + Almanya) anlaşması sonucu, 16 Ocak 2016'da uygulanan yaptırımların önemli ölçüde hafifletilmesiyle, 2015 yılında İran'a giren yabancı yatırımları oranı 3 milyar \$ iken, 2016 yılı içerisinde 13 milyar \$'a yükselmiştir. Mayıs 2017 cumhurbaşkanlığı seçimlerinde %57'lik oy oranıyla galip gelen reform yanlısı Ruhani, ülkedeki yabancı yatırım miktarını 140 milyar \$'a çıkarmayı hedeflemektedir (Iran Daily, 2017). Bununla beraber, İran ekonomisinin 2016-2020 yılları arasında %4-5 civarında büyümesi beklenmektedir (GTAI, 2016).

Buna karşın 2015 yılının değerlerine göre Türkiye, 717,9 milyar \$'lık GSYH ile dünyanın 18. büyük ekonomisine sahiptir (IMF, 2016). Yabancı yatırımcılar tarafından rağbet gören ve AB ülkelerinden teknoloji transferi yapabilen Türkiye, iç ve dış politikada yaşanan siyasi krizler neticesinde yabancı yatırımcıların sermayelerini Türkiye'den çekmelerine ve dövizin Türk lirasına karşı aşırı derece değer kazanmasına neden olmuştur. Bu çerçevede, 2017 yılında %4,4 oranında bir ekonomik büyüme öngörülmektedir (DW, 2017c). Mübadil özelliği yüksek olan ekonomik güç kapasitesi açısından Türkiye, İran'a göre daha avantajlı durumdadır.

Askeri güç kapasitesi açısından değerlendirildiğinde, 2016 yılında İran'ın savunmaya ayırdığı kaynak 12,6 milyar \$'dır. Buna karşın aynı yıl Türkiye'nin askeri harcamaları 14,8 milyar \$ düzeyindedir (SIPRI, 2017). Askeri harcamalara ayrılan kaynak, NATO üyeliği Türkiye'ye İran'a göre askeri açıdan avantaj sağlamaktadır. Business Insider'in 15 Mart 2017'de yayınladığı Global Firepower verilerine göre Türkiye dünyanın 8. güçlü ordusuna sahipken, İran 21. güçlü ordusuna sahiptir (Business Insider, 2017).

Coğrafi konum bakımından İran, Hürmüz Boğazı'na olan konumu ile Kafkasya, Ortadoğu ve Arap dünyasına olan coğrafi yakınlığıyla, jeostratejik olarak küresel politikalar ve Ortadoğu politikası açısından oldukça önemli bir konumdadır. 1.648.000 km²'lik yüzölçümüyle yaklaşık olarak Türkiye coğrafyasının iki katı büyüklüğe sahiptir ve 78,1 milyonluk (2016) nüfusuyla Türkiye'ye göre coğrafyanın nüfusa oranı açısından avantajlı bir konumda olsa da (AA, 2016), askeri ve ekonomik güç kapasiteleri açısından Türkiye, İran'a göre üstün bir güçtür.

Kültürel güç kapasitesi ve devlet geleneği açısından değerlendirildiğinde, Türkiye'nin Osmanlı İmparatorluğu'na dayanan köklü arka planına rağmen İran tarihsel ve kültürel olarak İslam öncesi Mezopotamya medeniyeti, Pers medeniyeti ve İslam sonrası kültürel zenginlik sayesinde rasyonel politikalar üretebilecek güçlü bir devlet sistemine/geleneğine sahiptir (Reissner, 2008: 9).

Pragmatist dış politikasıyla iyi kontrol edilen ve yönetilen agresif ama esnek diplomasisi ile İran; Türkiye, Pakistan, Suudi Arabistan ve Mısır gibi bölgesel güç iddiası olan diğer Sünni ülkelere göre daha iyi durumdadır (Reissner, 2008: 6). Maruz kaldığı yaptırımların tam olarak kalkmasıyla İran'ın, mübadil özelliği yüksek zengin enerji kaynakları sayesinde ekonomik ve askeri güç unsurlarını da geliştirerek fiziki güç yeteneğini artırması ve buna paralel olarak da bölgedeki etkisini genişletmesi mümkündür.

Fiziki güç kapasitesi ve Şiiliğin kendisine sağladığı yumuşak güç kapasitesini kombine ederek bunu *akıllı güce* dönüştürmek isteyen İran; Irak, Suriye, Lübnan, Filistin ve Yemen gibi ülkelerde hareket kabiliyetlerini artırarak (Mamouri, 2017) buralardaki politikaların yapısını ve geleceğini kendi çıkarlarına göre şekillendirerek etki alanını artırmayı amaçlamaktadır.

4. İran ve Türkiye'nin Mezhepsel Düzlemdeki Rekabeti

4.1. ABD'nin 1991 Müdahalesi Sonrası Yeni Irak Paradigması

Mezhepsel olarak Irak'ın %60-65'i Şiilerden, %35-40'ı Sünnilerden oluşurken etnik olarak Irak nüfusunun %18-20'sini oluşturan Kürtler, mezhepsel olarak ağırlıklı olarak Sünni olmalarına rağmen daha çok etnik motivasyon boyutuyla Irak jeopolitiğinde hareket etmektedirler (Gaub, 2012: 116; Statista, 2016; Beck, 2015: 156). Saddam Hüseyin Rejimi döneminde iktidarda olan Sünni azınlık, Kürtlere ve Şiilere baskı uygulamaktaydı. ABD önderliğindeki uluslararası koalisyonun, 1991'de Irak'a müdahalesiyle Saddam Rejimi izole edilmiş ve Irak'ta bir otorite boşluğu meydana gelmiştir.

Meydana gelen otorite boşluğunu kuzeyde *defacto* biçimde Kürtlerin oluşturduğu otonom bölge doldururken, Güneyde ise Şiiler, Sünni baskısına karşı koymak, güvenliklerini sağlamak ve ekonomik avantajlardan yararlanmak için mezhepsel ortaklığın olduğu İran'a yanaşmışlardır. İran ise mezhepsel yakınlığından dolayı Şii kimliği üzerinden, Irak'ın Şii bölgesinde nüfuzunu artırmıştır (Büyükbaş, 1998: 31-32).

ABD ve müttefiklerinin 2003 Irak müdahalesiyle rejim devrilmiş, ülke içindeki bütün kurumsal yapı çökmüştür. Güç dağılımının yeniden belirlendiği Irak'ta çoğunluğu oluşturan Şiiler, İran'ın desteğini alarak Kürtlerle beraber iktidar olmuş, ülkenin iç ve dış politikasında etkili olmaya başlamışlardır. Şiilerin Irak'ta etkili olmasına ve ABD'nin etkisinin azalmasına paralel olarak İran'ın, Irak yasama ve yürütme erklerindeki nüfuzu artmaya başlamıştır (Buchta, 2015: 266). Aynı zamanda İran, nüfusunun çoğunluğu Sünni olan ve 2005'te Kuzey Irak'ta *de jure* kurulan Irak Bölgesel Kürt Yönetimi'yle (IBKY) ekonomik, ticari ve siyasi ilişkileriyle Irak'taki varlığını güçlendirmiştir (Khajehpour, 2017). Irak'ta artan nüfuzu sayesinde İran, etki alanını müttefiki olan Esad rejimi üzerinden Akdeniz'e kadar genişleterek Lübnan ve İsrail'e komşu olmuştur. Bu durum Sünni dünyası içerisinde "Şii Hilali" kaygısının yayılmasında etkilidir.

İran'ın Irak içinde artan varlığından ve ülke içerisindeki güç dağılımdan memnun olmayan, Amerikan destekli Şii iktidarının baskısına maruz kalan Sünnilerin, rahatsızlıklarının artması ve el-Kaide'nin türevleri olan selefi-cihadist radikal örgütlerin Sünniler arasında zemin bulmasında etkili olmuştur (Faath, 2010: 11-12). Sünniler, Şiilere karşı pozisyonlarını güçlendirmek ve güvenliklerini sağlamak için kendilerine destek çıkabilecek dış müttefiklere ihtiyaç duymuşlardır. Bu durumdan rahatsız olan Türkiye'nin yanı sıra İran'ın

nükleer programından rahatsız olan Ürdün, Suudi Arabistan, Katar, BAE, Kuveyt gibi ülkeler de Sünnileri desteklemiştir (Faath, 2010: 11-13).

Arap Bahar'ının başlamasıyla, Türkiye, İran'ın desteklediği Şii eksenli Irak merkezi hükümetine karşı, Sünni aşiret ve partilere desteğini artırmış (Pipes, 2014), kuruluşundan kısa bir süre sonra IBKY ile var olan ticari, ekonomik, siyasal ve teröre karşı işbirliği geliştirerek Irak'taki etki alanını güçlendirmiştir (Alaçam, 2010; Milliyet, 2016). İran'ın merkezi hükümetin arkasında durması, Irak'taki iki aktör arasındaki rekabetin Rusya ve ABD gibi bölge dışı aktörler ile Ortadoğu ülkelerinin dahil olduğu ve kendisine yakın grupları desteklediği çok aktörlü “vekâlet savaşına” dönüştürmüştür (Ünal, 2015: 2-4).

4.2. Arap Baharı Ardından: İran ve Türkiye'nin Irak'taki Güç Mücadelesi

Bu vekâlet savaşında, Ebu Bekir Bağdadi 2013'te, Irak el-Kaidesi'nden ayrılarak Irak Şam İslam Devleti'ni (İŞİD) kurmuştur. İŞİD, Irak'ta Sünniler arasında güçlenerek (Liebscher, 2015) 29 Haziran 2014'te selefi İslam hukukuna göre yönetilen başkenti Rakka olan bir İslam Devleti'ni ilan ederken 2015'e kadar olan dönemde Irak topraklarının %40'ını kontrolü altına almıştır. Irak ve Suriye'de rejime ait askeri üslerde ele geçirdiği sofistik silahlar ve işgal ettiği kentlerde ele geçirdiği ekonomik olanaklar sayesinde etkili bir güce dönüşmüştür (DB, 2016: 4-5; Stratejikortak, 2016).

Artan güç kapasitesine paralel olarak etki alanını genişleten İŞİD'in ilerleyişini PKK, Ağustos 2014'te Erbil'e 40 km kala Mahmur bölgesinde durdururken 2003'te Suriye'de Kürtler tarafından kurulan Demokratik Birlik Partisi'nin (Partiya Yektiya Demokrart, PYD) askeri kanadı Halk Koruma Birlikleri (Yekîneyên Parastina Gel, YPG) bir koridor oluşturarak İŞİD'den kaçarak Şengal dağına sığınan binlerce Ezidi'yi kontrolü altındaki Kuzey Suriye'ye tahliye ederek kurtarmıştır. İŞİD'e karşı mücadelesi ve seküler yapısı PYD'nin (Hawramy, 2017; Taştekin, 2014), uluslararası arenada meşruluk ve destek kazanmasında, Suriye'nin önemli bir aktörü konumuna gelmesinde etkili olurken bu durum Türkiye'nin güvenlik kaygısını artırmıştır.

İran açısından ise İŞİD'in ve İŞİD-karşıtı ABD önderliğindeki uluslararası koalisyonun Irak'taki varlığı, kendisinin buradaki etki alanını sınırlandırırken Irak üzerinden Suriye'deki müttefiklerine lojistik olarak kullandığı ikmal yollarını ve Akdeniz'e olan bağı koparmış böylece, “Şii Hilali'ni” kesintiye uğratmıştır. Bu durumu çıkarları/güvenliği için bir tehdit olarak algılayan İran, İŞİD'a karşı milis güçlerini, içinde generallerinde bulunduğu askeri uzmanlarını Irak'a göndererek ve Haşdi Şabi gibi Şii milisleri eğiterek Irak hükümetini desteklemiştir (Ünal, 2015: 2-4).

Şam-Bağdat hattını açarak ikmal yollarının yeniden tesis etmeyi amaçlayan İran desteğindeki Şii milisler ve Bağdat rejimi, Ekim 2017'de Al-Anbar bölgesinden Suriye sınırına kadar olan bölgeyi IŞİD'den temizlemişlerdir. Aynı anda ise Hizbullah destekli Esad güçleri, Deir el-Zour bölgesini kontrolü altına alarak Irak sınırına ulaşmışlardır. Böylece, Akdeniz'e ulaşan İran, Suriye ve Irak'taki milislerini lojistik olarak daha etkili destekleyebilecek ve bölgede kalıcı bir hâkimiyet kurabilecektir (Strafor, 2017a).

Ayrıca, enerji yatırımları, ticari ilişkileriyle ve faaliyet gösteren 400 firmasıyla İran, IBKY (Khajepour, 2017) ile iyi ilişkiler kurarak Irak'taki varlığını güçlendirmiş, Irak'ta etkili olmak isteyen Türkiye'yi de terörist grupları desteklemekle ve ülkelerin egemenlik haklarına saygı göstermemekle suçlamıştır (Yeniakit, 2017).

Bu iddiaları ret eden Türkiye, Irak'ta Şii milislere karşı Sünni mücahit ve aşiretleri silahlandırarak İran'ı dengelemeyi amaçlamaktadır (Pipes, 2014; Timeturk, 2015). Aynı zamanda, Irak'ın önde gelen Sünni isimlerini 8 Mart 2017'de bir araya getirerek Irak'ın geleceğinin şekillendirmek ve İran'ın etkisini sınırlandırmayı hedeflemektedir (Sattar, 2017).

Ayrıca, Bağdat hükümetinin karşı çıkmasına rağmen Türkiye, IBKY bölgesinde askeri üsler inşa etmekte ve IBKY ile enerji alanındaki işbirliğine gitmektedir (Sönmez, 2013; Milliyet, 2016). 30 milyar \$'a varan müteahhitlik yatırımları ve 10 milyar \$'a varan ihracatıyla Türkiye, IBKY üzerinden ekonomik çıkarlarını gerçekleştirirken Irak'taki varlığını İran'a karşı pekiştirmiştir (Duran, 2017). İhtiyaçlarının %70'ini Türkiye'den karşılayan IBKY'yi de büyük ölçüde kendine bağımlı hale getirmiştir (Coşan, 2017). Ankara'nın Irak'taki varlığını egemenliğinin ihlali olarak algılayan Bağdat, IBKY bölgesindeki askeri varlığını sonlandırmaması durumunda güç kullanmakla tehdit etse de (Milliyet, 2016) IBKY'in 25 Eylül 2017 bağımsızlık referandumu tarafları birbirlerine yaklaştırmıştır.

Kurulacak bir Kürt devletinin sınırları içerisindeki Kürtleri otonomi ya da bağımsızlık konusunda cesaretlendirebileceğinden Türkiye ve İran'ın (Sputnik, 2017), Kürt devleti ve Irak'ın toprak bütünlüğünün sağlanması konularında güvenlik kaygıları örtüşmektedir, bu bağlamda güvenlik kompleksi söz konusudur (Güvenç, 2017; Sudagezer, 2017; Hashem, 2017; Bakıcı ve Şahan, 2017). Bu nedenle, aralarındaki çıkar çatışmasına rağmen Ankara ve Tahran, Bağdat hükümetinin yanında yer alarak IBKY'yi, Kerkük ve diğer tartışmalı bölgelerden 2014 sınırları öncesine çekilmeye zorlamışlardır (DW, 2017a). Bunun sonucunda, Türkiye ve İran arasında denge politikası izleyerek aralarındaki rekabeti kendi çıkarları için kullanan IBKY'in bu politikası başarısız olmuştur.

IBKY'in tartışmalı bölgelerden çıkarılmasında, Haşdi Şabi'nin yanında yer alarak rol oynayan ve Irak nüfusun %8'ine sahip olan Türkmenler, mezhepsel olarak Sünni ve Şiilerden oluşmaktadırlar (Steinberger, 2015). Türkiye, Türk kimliği üzerinden Türkmenleri destekleyerek güç dağılımının yeniden belirleneceği Kerkük'te siyasi/idari statü elde etmelerini sağlayarak Irak'ta nüfuzunu artırmayı amaçlarken, İran daha çok Şii Türkmenleri yanına çekmek istemektedir (Steinberger, 2015; Hamsici, 2017). Bağdat'ın Kerkük harekâtı başarısı ile tartışmalı bölgeler ve IBKY üzerinde artan etkisine paralel olarak İran'ın da etkisi artarken Türkiye'nin nüfuzu azalmıştır.

Buna karşın, Ankara ve Tahran'ın IBKY karşı eşgüdümü yeni işbirliği alanlarına zemin hazırlamaktadır. 15-18 Ağustos 2017 İran Genelkurmay Başkanı Tümgeneral Muhammed Bagheri'nin Ankara ziyareti sonrasında 21 Ağustos 2017'de Erdoğan, İran'la PKK'ya karşı Kandil ve Sincar'a ortak bir askeri operasyon için anlaşmışları sinyali vermiştir (Güvenç, 2017; Sudagezer, 2017).

Kürtlere karşı olan bu işbirliğine paralel olarak enerji alanındaki işbirliği de artmıştır. 2016 yılında gaz ihtiyacının %17'sini, petrol ihtiyacının %15'ini İran'dan karşılayan Türkiye'nin, 2017'nin ilk yedi ayında İran'dan yapılan petrol ithalatı geçen yılın aynı dönemine göre %142 artarken Irak'tan alınan petrol azalmıştır (Şimşek, 2017). Aralık 2017'de de Tahran, günde 30,000-60,000 varil arası Kerkük petrolünün alımı konusunda Bağdat'la anlaşmıştır (Aljazeera, 2017). Bu durum, İran'ın Kerkük operasyonu kazananın olduğunu göstermenin yanı sıra iki aktörün aralarındaki rekabete ve İran'a karşı devam eden bazı uluslararası yaptırımlara rağmen ticari ve enerji alanında işbirliğine gidebildiklerini göstermektedir.

Sonuç olarak, Türkiye ve İran arasındaki mücadele Şii-Sünni rekabetinden ya da IŞİD'e karşı mücadeleden ziyade Irak'ta bir hâkimiyet ve güç mücadelesidir. Irak'ta her bir aktör diğerinin güç kazanımını kendisinin güç kaybı olarak algulamakta ve diğerinin güç kazanımını engellemek için ABD, Rusya gibi farklı dinden küresel ya da Kürtler ve Türkmenler gibi farklı mezhepten ve etnik yapıdan yerel aktörlerle işbirliği yapmaktadır. Aralarındaki güç savaşına rağmen IBKY'in bağımsızlık referandumu örneğinde olduğu gibi tehdit/kaygıların/çıkarlarının örtüşmesi durumunda farklı mezhepten olmalarına rağmen iki aktör işbirliği yapabilmektedir. Bu durum ikili ilişkilerin ambivalent bir karakter ihtiva ettiğini göstermektedir.

Benzer durum; Irak'ta yaşayan Şiiler, Sünniler, Türkmenler ve Kürtler içinde geçerlidir. Bunlar iç politikada hâkimiyetlerini birbirlerine rağmen güçlendirmek için farklı dinlerden olan küresel güçlerle ya da mezhepsel ortaklıkları araçsallaştırarak bölgesel aktörlerle işbirliği yapmaktadır.

İran'la karşılaştırıldığında Türkiye'nin Irak içindeki etki alanı oldukça sınırlıdır ve bir *dış aktör* konumundadır. Ankara, IBKY'ye karşı Bağdat merkezi hükümetine destek vererek Bağdat'ın/İran'ın Irak içindeki hâkimiyetini güçlendirmesine katkı sunmuş ve “Şii koridorunu” “Kürt koridoruna” tercih etmiştir. Mevcut durumda İran, Irak coğrafyasının artık sadece etkili gücü değil artık Irak'ın *kalıcı gücü* olduğunu gösterirken Irak ve Suriye'de IŞİD'la mücadelesi İran'ın ulusal güvenliğini sağlamada, meşruluk kazanarak uluslararası sisteme eklemlenmesinde etkili olmuştur.

4.3. Soğuk Savaş Sonrası Suriye Paradigması

Soğuk Savaş döneminde, genelde gergin seyir eden Ankara-Şam ilişkileri Abdullah Öcalan'ın 1998'de Türkiye'nin baskıları sonucu Suriye'den çıkarılışının ardından 20 Ekim 1998'de imzalanan Adana Mutabakatı'ndan sonra normalleşme sürecine girmiştir. 16-19 Ekim 2007 tarihinde Türkiye'yi ziyaret eden Suriye Devlet Başkanı Beşşar Esad, PKK konusunda Türkiye'ye tam destek verdiğini açıklamıştır. Aynı ziyarette Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün Suriye'nin Golan Tepeleri ile ilgili tezlerini desteklediğini açıklaması iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerinin yanı sıra güvenlik alanındaki işbirliğinin boyutunu yüksek seviyeye çıkarmıştır (TASAM, 2007).

Ancak küresel ve bölgesel gelişmeler Türkiye'nin Suriye politikası üzerinde etkili olmuştur. 2000 yılında Vladimir Putin'in iktidarıyla beraber sahip olduğu enerji kaynaklarını ekonomik ve stratejik bir koz olarak kullanarak iç politikada güç kapasitesini artıran Rusya, dış politikada etki alanını genişleterek küresel alanda ABD'nin hareket kabiliyetini daraltmaya başlamış ve enerji piyasasının etkili bir aktörü konumuna yükselmiştir (Güneş, 2013: 196-197). İran'a uygulanan yaptırımlardan ve dünya rezervlerinin %12,5'ini oluşturan Katar gazının, Avrupa piyasasına sunulmasındaki zorluklardan dolayı dünya gaz rezervlerinin %24,3'üne sahip olan Rusya'nın küresel gaz piyasasında tekeli söz konusudur (EIA, 2016: 59).

Özellikle Rusya'ya olan enerji bağımlılıklarını azaltarak Rusya'nın hareket kabiliyetini daraltmayı hedefleyen Avrupa Birliği (AB) ve Türkiye, ABD'nin desteğiyle körfezdeki zengin petrol ve doğal gaz kaynaklarını Suudi Arabistan-Katar-Ürdün-Suriye-Türkiye hattı üzerinden batıya aktarmayı istemektedirler. Gazının %70'ini AB'ye satan Rusya'nın, enerji tekeli kıracak olan bu projeyi 2009'da ret eden Esad rejimi, İran petrol ve gazının Suriye ve Lübnan üzerinden Avrupa piyasasına sunulmasını önermiştir (Kennedy, 2016).

Bu durum Esad rejiminin, Batı dünyası, Suudi Arabistan ve enerji koridoru olmayı hedefleyen Türkiye tarafından bir engel olarak görülmesine neden olurken ABD'de 2011 yılında; Fransa, Katar, Suudi Arabistan ve

Türkiye ile İngiltere tarafından kurulan “Suriye’nin Dostları” koalisyonunda yerini almıştır (Kennedy, 2016).

Bu gelişmelerden kısa bir süre sonra, Suriye nüfusunun %70-75’ini oluşturan Sünniler arasında 1980’den sonra yayılmaya başlayan Vehabi-selefi akımların etkisiyle de daha seküler olan Şam Rejimine karşı olan hoşnutsuzluk artmıştır. Bu hoşnutsuzluk ve Şam rejiminin baskıları Sünni grupları, Mart 2011’den itibaren hükümet karşıtı gösteriler yapmalarına ve rejime karşı kendilerine destek verebilecek Türkiye ve topraklarında Şii azınlık bulunan Vehabi-selefi yoruma sahip Suudi Arabistan, Katar ya da Sünni BAE gibi ülkelerle işbirliği zemini aramalarına neden olmuştur (Becker, 2015: 1-7).

Bu gelişmeler, Türkiye-Suriye ilişkilerine de yansımış ve dönemin Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu (Tütüncü, 2011), 9 Ağustos 2011’deki Suriye’deki olayların Türkiye’nin bir iç meselesi olduğunu dile getirmiş ve “...Suriye konusunda sabrın sonlarına geldik...” demiştir.

Suriye rejimine, Suriye halkı için demokratik reformların hayata geçirilmesi çağrısında bulunan dönemin Başbakanı Tayyip Erdoğan, 21 Eylül 2011’de Barack Obama’yla görüşmesinde “...Suriye konusunda ABD’yle beraber hareket edeceklerini...” belirterek (Milliyet, 2011), Türkiye’nin Suriye politikasının koordinatlarını temelden değiştirerek rejim değişikliğini öngören yeni Suriye politikasını hayata geçirmiştir.

Şam rejiminin devrilmesi durumunda iktidara Suriye de çoğunluğu oluşturan Sünniler geçeceği için daha çok Esad rejimiyle iyi ilişkileri olan İran, Şiilikten çok farklı yapıya sahip olan (Zamirirad, 2017: 17) ve nüfusun %10-15’i oluşturan Nusayriler (Gaub, 2012: 116; Statista, 2016; Beck, 2015: 157-158) üzerindeki etkisini de kayıp edecektir. Bu durumda Türkiye bir yandan İran’ın Suriye’deki etki alanını sonlandırırken diğer yandan da Sünniler üzerinde kendi nüfuzunu tesis ederek Esad rejiminden oluşacak güç boşluğunu doldurmanın yanı sıra enerji projelerinin gerçekleştirilmesi dâhil etki alanını genişleterek mevcut bölgesel güç dengesini kendi lehine değiştirebilecektir. Bu çerçevede, içinde Özgür Suriye Ordusunun (ÖSO) üst kadrolarının da bulunduğu Esad karşıtı muhaliflerin İstanbul’da büro açmalarına ve 2012’de Hatay’a konuşlanmalarına izin verilmiştir (Hürriyet, 2012).

4.4. Arap Baharının Ardından: İran ve Türkiye’nin Suriye’deki Güç Mücadelesi

Türkiye’nin eğittiği ve aktif destek verdiği ÖSO’nun Suriye’deki etkisi sınırlı kalırken, IŞİD, Ahrar uş-Şam, el-Nusra gibi Selefi-cihadist örgütler, 1 Eylül 2016’ya gelindiğinde Suriye coğrafyasının önemli bir kısmını kontrolleri altına almışlardır. Suriye’nin %40’nı kontrol eden IŞİD (Stratejikortak, 2016a),

hâkimiyetini kurumsal bir yapıya büründürerek bir devletin özelliklerini kazanmıştır.

Bu gelişmeler, Türkiye açısından yeni güvenlik risklerini beraberinde getirmiş, çatışma bölgelerinden kaçan 3-3,5 milyon civarındaki Suriyelinin oluşturduğu göç dalgasıyla karşı karşıya kalmış ve IŞİD'in Türkiye'de özellikle Laik-Kürt-Sol hedeflerine karşı gerçekleştiği eylemlerde birçok insan hayatını kayıp etmiştir. Örneğin, 10 Ekim 2015 Ankara'da mitinge yapılan saldırıda 100 üzerinde insan hayatını kayıp etmiştir (Yeni Şafak, 2016). Bu saldırılar ise Türk iç politikasındaki gerilimi ve toplumsal kutuplaşma artırmaktadır.

Aynı zamanda Türk dış politikası Suriye'de nüfusun %9'unu oluşturan (Becker, 2015: 1) ve ağırlıklı olarak Sünni olan Kürtlerden kaynaklı yeni bir güvenlik tehdidiyle karşı karşıya kalmış ve Suriye politikasının öncelikli sorunu haline gelmiştir. Olayların başlamasıyla PYD öncülüğünde birleşen Kürtler, Suriye'nin kuzeyini (Rojava) kontrolleri altına alarak 2016'da Kuzey Suriye Demokratik Federal bölgesini ilan etmişlerdir. Kontrol ettiği coğrafyayı 27 Temmuz 2017'de Cezire, Fırat ve Afrin Federal Bölgeleri olarak üç bölge ve altı kantona ayıran PYD, diğer iki bölgeyi Afrin Federal Bölgesiyle birleştirerek Akdeniz'e uzanan sahada Türkiye'nin sınırına paralel bir "Kürt koridoru" inşa etmektedir (Taştekin 2017a; 2017c).

Bu koridor, IBKY'nin kontrolü altındaki bölgeyle birleştirildiğinde Türkiye'nin Arap dünyasıyla olan fiziki sınırını kapatmakla kalmayıp Türkiye'deki Kürtleri otonomi ya da bağımsızlık konusunda cesaretlendirebileceğinden Türkiye tarafından, güvenlik ve ulusal bütünlüğü açısından tehdit olarak algılanmaktadır. Bu nedenle PYD'nin etki alanını sınırlandırmak Türkiye'nin Suriye politikasının önceliği haline gelmiştir. Bu çerçevede PYD'nin, PKK'yla ilişkisinin olduğunu söylemekte ve dolayısıyla PYD'yi terör örgütü olarak tanımlamaktadır (Sputnik, 2017). Ayrıca Türkiye, Suriye nüfusunun %1'ini oluşturan Türkmenlerin (Becker, 2015: 1) ve Sünnilerin YPG tarafından zorla göç ettirildiğini iddia ederek (Öztürk, 2017) Suriye'deki askeri varlığını ve YPG'ye karşı askeri müdahaleyi meşrulaştırmak istemektedir.

Buna karşın Suriye'de IŞİD'e karşı etkin mücadelesi PYD'nin, ABD, AB ve Rusya'nın desteğini almasında etkili olmuştur. IŞİD'e karşı mücadele eden bazı Arap, Süryani, Türkmen gruplar ile beraber 10 Ekim 2015'te Suriye Demokratik Güçleri (SDG) çatısında birleşen YPG'ye (Hürriyet, 2017), silah yardımı yaparak Ocak 2015'te Kobani'nin IŞİD'ten temizlenmesine katkıda bulunan ABD, Kürtleri askeri olarak destekleyerek IŞİD'in zayıflatılmasında ve Kürt nüfuz alanının güçlendirilmesinde önemli rol oynamıştır. Bu desteğiyle ABD, Kürt bölgesinde kurduğu yedi askeri üsle Suriye'de varlığını tesis etmekle kalmamış aynı zamanda Esad rejimini zayıflatarak İsrail'in Şam

kaynaklı güvenlik endişelerini minimize etmiş ve İncirlik üssüne de alternatif üretmiştir. Bu durum, ABD-Türkiye arasında Suriye konusunda çıkar farklılığının derinleşmesinde ve ikili ilişkilerin giderek kötüleşmesinde etkili olurken Türkiye'nin Suriye denkleminin dışında kalmasına ayrıca Şangay beşlisi ekseninde müttefik aramasına neden olmuştur (CNN, 2016; Dugin, 2017; Milliyet, 2017; Strafor, 2017b).

Bu kapsamda Türkiye, Suriye'de bir adım atmak istediğinde burada söz sahibi olan iki büyük güçten, ABD ve Rusya'dan birisini yanına alması gerektiğinden uçak düşürme krizinden sonra ABD'yle ilişkileri kötü olan Rusya ile ilişkilerini normalleştirmeye başlamıştır. Rusya'nın oluruyla 2016 "Fırat kalkanı" operasyonu ile El Bab'ın bir bölümünü almış "Kürt koridorunun" kurulmasına engel olmakla kalmamış Cerablus ve El Bab'a kendisine yakın muhalifleri yerleştirerek Suriye'de 2000 km²'lik bir alanda varlığını tesis etmiştir. Öte yandan, Afrin üzerinde baskı kurarken (Taştekin, 2017b) Rusya'nın kontrolünde Suriye'nin *bir gücü* haline dönüşmüştür. Buna karşılık Selefi-cihadistler, Türkiye'nin talebi üzerine Halep'i rejim güçlerine savaşız bırakarak İdlib'e yerleşerek Rus-Türk ilişkilerinin iyileşmesine katkıda bulunmuştur (Sözcü, 2016).

Ancak bir yandan Afrin'e güçlerini göndererek (CNN, 2017a) Türkiye'nin müdahalesine engel olan Cerablus ve El Bab'ın dışında Munbiç gibi PYD kontrolündeki bölgelere müdahalede bulunarak etki alanını daha fazla genişletmesine izin vermeyen Rusya, diğer yandan İran'ın da onayı ile Türkiye'nin askeri güçlerinin 12 Ekim 2017'de İdlib'e girerek Afrin üzerindeki baskısını artırmasına izin vermiştir (Sputnik, 2017b).

Bu politikasıyla Rusya bir yandan Türkiye'den tavizler koparmakta, Türkiye'yi ABD'de ekseninden uzaklaştırarak yanına çekmekte, diğer yandan ise Türkiye tehdidini göstererek PYD'nin daha fazla ABD eksenine girmesine engel olarak Kürtlere ders vermektedir. Bununla beraber bölgedeki Türk-Kürt çatışmasının derinleşmesini tehdit olarak gördüğü iki tarafı da zayıflatacağından Türkiye'nin İdlib'e girmesi İran'ın da çıkarlarına da uygun olacaktır. Aynı zamanda İran ve Esad rejiminin muhalefetine rağmen Suriye'de federal bir sistemi savunan Rusya, Kürtleri ABD'ye kayıp etmemenin yanı sıra (Zamirrad, 2017: 17), Kürt kartının Suriye'de kullanılabilmesi koşulları oluşturmaktadır. Güçlü bir Türkiye, kendisinin hareket kabiliyetini daraltacağından izleyeceği politika daha çok Kürtlerin lehine olacaktır.

Suriye'de olaylar başladığında Batı dünyasının, İsrail'in ve Türkiye'nin kendisini çevrelediğini, Suriye'den sonra sıranın kendisinde olduğunu ve savaşın kendi sınırlarında da olabileceğini varsayan İran, askeri ve ekonomik olarak Hizbullah'la beraber Suriye'deki Sünni örgütlere karşı Şam rejimine destek vererek rakiplerine karşı Suriye'de önleyici savaş vermiştir (Hawramy,

2017a; Al-Monitor, 2017). Rusya'nın hava desteğiyle ÖSO, IŞİD, el-Nusra gibi Selefi-cihadist örgütlerini büyük oranda Suriye'den çıkararak rejimin devamlılığını sağlamıştır. Böylece İran kendi varlıklarını Suriye'de devam ettirmenin yanı sıra (Ünal, 215:5-6) Suriye'nin *kalıcı gücü* konumuna gelerek Hizbullah'la bağımlı devam ettirmiştir. Bununla beraber Türkiye'nin etki alanını Sünni muhalifler üzerinden Suriye'de genişletmesine engel olmakla kalmamış Akdeniz'e ulaşma hedefini de korumuştur.

2017'nin sonlarına doğru, yeterince zayıflayan IŞİD'le mücadele ikinci plana düşerken Sünni nüfusunun ağırlıkta olduğu ve daha önce IŞİD'in kontrolünde olan Deir el-Zour gibi Irak-Suriye sınır bölgelerinin (Al Sharq Forum, 2017) kontrolü konusunda SDG ve Suriye ordusu arasında askeri alanda rekabet alevlenmiştir. Bu sınır hattının Esad rejiminin eline geçmesi durumunda Latakia'da bir üs edinmeyi amaçlayan İran, Irak-Suriye sınırından coğrafi bir koridor inşa ederek Şam ve Lübnan'daki müttefiklerine yardım edebilecek aynı zamanda Akdeniz'e ulaşması mümkün olacaktır (Strafor, 2017a). İran için diğer bir seçenek ise, Kuzey Suriye Kürtleriyle ilişkilerini geliştirerek Musul-Tal Afar-Rojaşa hattı üzerinden Akdeniz'e ulaşmaktır (Hackensberger, 2017; Zamirirad, 2017:18).

Bu nedenlerden dolayı İran, PYD'nin ABD'nin güdümüne girmesi ya da Kuzey Suriye'de bir Kürt özerk ya da federal bölgenin kurulmasına karşı çıkarken, Türkiye ve Esad rejimiyle Suriye'nin toprak bütünlüğü konusunda uzlaşmaktadır (Hashem, 2017). Bagheri'nin 15-18 Ağustos Ankara ziyaretinde İran, PKK'ya karşı ortak bir operasyonu ret ederken (Strafor, 2017) Suriye'nin kuzeyinde rejimin egemenliğinin tesis edilmesi konusunda Türkiye ile anlaşmalarını onaylamıştır (Güvenç, 2017). 23 Ağustos 2017'de yaptığı açıklamada Erdoğan, "...Suriye'nin kuzeyinde olası bir terör koridoruna asla müsaade edilmeyeceğini..." belirtmiştir (Ahaber, 2017). Bu açıklamalar, İran ve Türkiye'nin Suriye'de Kürt oluşumuna karşı ortak hareket edeceklerini gösterirken Türkiye'nin Şam rejimini devirme amacından vazgeçerek İran'ın çizgisine geldiğini de ortaya koymaktadır. Kısa süre sonra Aralık 2017'de, içinde ÖSO'nun da bulunduğu ağırlıklı olarak Sünni olan örgüt ve aşiretler, YPG'ye karşı ulusal ordu kurmak için Türkiye'nin desteğiyle İstanbul'da bir araya gelmişlerdir (Öztürk, 2017).

Sonuç olarak Tahran ve Ankara'nın, Suriye'de birbirlerinin güç artırımını kendilerinin güç kaybı olarak algıladıkları, maliyet-fayda muhasebesi çerçevesinde birinin aralarındaki güç dengesini kendi lehine bozması durumunda diğeri onu zayıflatmak için Rusya ve ABD gibi farklı dinden küresel aktörlerle ya da Türkmenler ve Kürtler gibi farklı mezhep ve etnik yapıdan yerel aktörlerle işbirliği yapabilmektedir. Rojava'daki Kürt yapılanması gibi ortak bir tehdidin ortaya çıkması durumunda, iki aktöründe aralarındaki mezhepsel/ideolojik çelişkileri bir tarafa bırakarak ona karşı

işbirliği yapabildikleri görülmektedir. Bu çerçevede Türkiye ve İran'ın Suriye'de güçlerini artırmak için Şii/Şiiliği/Sünniliği bir araç olarak kullandıkları söylenebilir.

Aynı durum Esad rejimi, Kürtler ve Sünni gruplar içinde geçerlidir. Onlarda Suriye içerisindeki çıkarlarını diğer gruplara rağmen gerçekleştirmek için farklı din, etnik ve mezhepten aktörlerle işbirliği yapabilmektedirler.

Ancak Suriye'de artan Kürt etkisini güvenlik tehdidi olarak algılayan Türkiye, Suriye politikasını PYD'nin etki alanını sınırlandırmaya indirgemektedir. Bu nedenle Türkiye'nin, büyük güç politikasını erteleyerek PYD'ye karşı İran'ın desteği karşılığında Tahran'ın Suriye'deki hâkimiyetini kabul ettiği ve "Şii koridorunu" "Kürt koridoruna" tercih ettiği görülmektedir. İran'ın etkisi Esad rejiminin ülkede otoritesini tesis etmesine paralel olarak artarken, Türkiye'nin ise azalmaktadır.

Rusya ise, İran ve Suriye'nin arkasında durarak ABD ile Türkiye'nin Katar-Türkiye enerji nakil hattını ve rejim değişikliğini ön gören politikalarını engelleyerek küresel güç olma iddiasını sürdürmüştür. Ayrıca Tartus'taki askeri üssün yanı sıra 2015'te Hmeimim'de hava üssü de edinerek (NTV, 2017) Suriye'de ve Akdeniz'de varlığını kalıcı hale getirmiştir. Bu çerçevede Rusya ve ABD açısından Suriye'de, IŞİD'le mücadele daha çok ikinci planda yer alırken ön planda olan küresel aktörler arasındaki güç mücadelesidir.

4.5. İran'ın Bölgede Artan Nüfuzu: Lübnan, Filistin, Yemen ve Suudi Arabistan

Buna karşılık, mezhepsel anlamda İran nüfusunun %89-95'i Şii olmasına rağmen etnik olarak %24'ü Azeri, %7'si ise Kürtlerden ve bir milyon civarında Türkmen'den oluşmaktadır (CIA, 2012). Özellikle Türkiye ya da Azerbaycan tarafından yaratılabilecek güçlü bir pantürkist-akım, etnik yapısından dolayı İran'ı demografik bir istikrarsızlığa götürebilecek sonuçlar doğurabilir (Foley, 2010). Bu nedenle İran, toplumu bir arada tutabilmek için bir yandan Şiiliği kuvvetlendirmekte diğer yandan ABD ve İsrail düşmanlığını kullanmaktadır. Bunun için ise Lübnan'da Hizbullah'a, Filistin'de ise Hamas, El Fetih, Cihat gibi diğer İsrail karşıtı örgütlere Sünni, seküler ya da cihadist ayrımı yapmadan destek vererek Pers milliyetçiliğini şekillendirmektedir/güçlendirmektedir. Sünni orjinli halkın sempatisini kazanmanın yanı sıra bölgedeki itibarını artırmakta, Sünni halkın İsrail ve ABD'yle iyi ilişkiler geliştiren rejimlerine karşı güvensiz olmalarını sağlamaktadır (Irananders, 2014). Özellikle ABD'nin Aralık 2017'de Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak tanıması İran'ın Sünniler arasındaki nüfuzunu daha da güçlendirebilir.

Hizbullah, 2006 Hizbullah-İsrail savaşındaki başarısıyla Lübnan'da önemli bir aktör konumuna gelirken aynı zamanda bölgedeki Sünni Müslümanların sempatisini de kazanmıştır. Hizbullah üzerinden Lübnan'da artan varlığı sayesinde Akdeniz koridorunu inşa etmeyi amaçlayan İran, Lübnan sınırından da İsrail için tehdit oluşturmaktadır. Hizbullah lideri Hasan Nasrallah 13 Mayıs 2017'de basına verdiği bir demeçte "...İsrail'in gelecek bir çatışmadan korktuğunu" ve bir dahaki savaşın İsrail topraklarında olacağını söyleyerek İsrail'i tehdit etmektedir (MEM, 13.05.2017).

İran ve Hizbullah'ın bölgede etkinliğinin artmasından rahatsız olan İsrail, Hizbullah'a Suriye üzerinden silah sevkiyatını engellemek gerekçesiyle sık sık Suriye'ye hava operasyonları düzenlemekte ve İran'ı tehdit etmektedir (DW, 2017). İran'ın uluslararası sistem eklemlenmesine ve etki alanını genişletmesine karşı çıkan İsrail, askeri müdahaleler dâhil sert politikaların izlenmesi konusunda ABD'ye baskı yapmaktadır.

Buna karşın İran, Sünni çoğunluğun baskısına maruz kalan ve nüfusun %30-40 oluşturan Şii Husileri destekleyerek (Statista, 2016; Gaub, 2012: 116; Faath, 2010: 14-15) Yemen'de de varlığını inşa ederek Batılı ülkelerin çıkarlarını tehdit etmektedir. İran'ın desteğiyle 2009 yılının sonbaharında hükümete karşı silahlı mücadele yürüten (Faath, 2010: 14-15) ve Mart 2015'ten itibaren Yemen'i fiilen yönetmeye başlayan Husiler (Reiman, 2016), Hürmüz Boğazı'nın en dar yeri olan Bab ül Mendeb Boğazı'nı kapatmaları durumunda, buradan gerçekleşen dünya petrol sevkiyatının %20'sini engelleyebilirler. Ayrıca, Boğazın diğer tarafındaki ABD ve Fransa silahlı kuvvetleri için büyük öneme sahip askeri üslerin bulunduğu Cibuti'i için de tehdit oluşturan Husiler, Yemen sınırında olan Batı'nın sadık müttefiki Suudi Arabistan'ın güvenliğini tehdit edebilmektedirler.

Husilerin etkinliklerine paralel olarak İran da bölgede pozisyonunu güçlendirmektedir. Yemen'de artan İran nüfuzuna paralel olarak Yemen el-Qaide'si ve IŞİD'in Yemen'deki Şii hedeflere karşı saldırıları artarken ABD'nin de desteklediği Suudi Arabistan öncülüğündeki koalisyon, Husilere karşı askeri operasyonlar düzenlemektedir (DB, 2016: 11-12).

Suudi Arabistan'ın İran konusundaki tehdit algısı sadece Yemen ile sınırlı değildir. Aynı zamanda, Suudi güvenlik güçleriyle nüfusunun %10-15'ni oluşturan Şii azınlık arasında sıkça çatışmalar yaşanmaktadır. Örneğin, Çoğunluğu Şii nüfusundan oluşan Avamiye kentinin Mayıs 2017'de Suudi güvenlik güçleri tarafından kuşatıldığına, polisler ve bazı sivillerin öldüğüne dair haberler medyada yer almıştır (Zeit, 2017).

5. ABD destekli İran Karşısı Sünni-Koalisyon ve Türkiye

Sınırları içerisindeki Şii azınlığın Tahran tarafından cesaretlendirildiğini iddia eden Suudi Arabistan'ın dönemin Savunma Bakanı Muhammed Bin Selman'ın 2 Mayıs 2017'de

"...Savaşın Suudi Arabistan'a ulaşmasını beklemeden İran'ın sınırları içerisinde gerçekleşmesi için çalışacağız..."

açıklaması ardından, İran Savunma Bakanı Hüseyin Dehgan 7 Mayıs 2017'de;

"Suudiler düşüncesizce bir harekette bulunurlarsa, Mekke ve Medine hariç tüm krallıkları İran ordusu tarafından yok edilecek" (NTV, 2017)

tehdidi bölgedeki İran varlığını ve Suudi tehdit algısını ortaya koyarken gerilimi tırmandırmaktadır.

Şii tehdidini bertaraf ederek güvenliğini sağlamayı ve Sünni körfez ülkelerin lideri olmayı amaçlayan Suudi Arabistan, askeri harcamalarını artırırken (2016, 63,7 milyar \$) (SIPRI, 2017), ABD Başkanı Donald Trump'ın 20 Mayıs 2017 Riyad ziyaretinde ABD'yle 110 milyar \$'lık silah alım anlaşması yapmıştır. Gelecek 10 yılda ise bu rakam 350 milyar \$'a çıkabilecektir. Bu işbirliği ile ABD-Suudi ortaklığının temeli atılmıştır (Süddeutsche, 2017; Fisk, 2017).

Bununla beraber Suudi yönetimi, 14 Aralık 2015'te kurduğu körfez ülkelerinin de desteklediği ve merkezi Riyad olan Müslüman ülkelerden oluşan TKİAİ'yi hayata geçirmeyi istemektedir. Üye sayısı 39'a yükselen TKİAİ'nin komutanlığına Pakistan'ın emekli Genelkurmay Başkanı Rahil Şerif'e önerilmiştir. İttifaka İran, Suriye ve Irak dışındaki Müslüman ülkelerin davet edildiği bu birlik bir İslam ittifakından daha çok anti-İran ve anti-Şii bir Sünni ittifakı görünümündedir (Sputnik, 2017).

Şii azınlığı bulunan ve İran'dan enerji alımı konusunda görüşmeler yapan Pakistan, 2015'te silahlı kuvvetlerini Yemen'de Husilere karşı kullanması yönündeki Suudi baskısını geri çevirirken Suudi Arabistan'da bulunan askerlerinin sadece eğitim ve sınırların güvenliği amacıyla bulunacağı konusunda kararlı davranmaktadır (Bonne, 2017). Suudi Arabistan'ın nükleer bir güç olan Pakistan'la olan bu işbirliği İran'ın olası nükleer gücünü dengelemeyi ve TKİAİ'nin hayata geçirilme çabası olarak değerlendirilebilir. Trump'ın Suudi Arabistan ziyaretinde 50 civarında Sünni Müslüman ülke liderini bir araya toplayarak görüşmesi ve Suudi Arabistan'la yaptığı askeri ve

siyasi antlaşmalar ise bu Sünni ittifakın alt yapısını oluşturarak verilmiş can suyu olarak yorumlanabilir.

Ancak Katar'ı, Türkiye ile birlikte Arapların iç işlerine karışmakla, kendilerine karşı işbirliği yapmakla, İran'ı ve Müslüman Kardeşleri (ihvan) desteklemekle suçlayan Suudi Arabistan, körfezdeki müttefikleri ve Mısır'la beraber Haziran 2017'de Katar'a karşı ağır yaptırımlar hayata geçirmişlerdir (YDH, 2017; RT, 2017). Türkiye'nin Katar'daki askeri varlığı ve bu yaptırımlar esnasında İran'la beraber Katar'ın yanında yer alması (DW, 2017), Sünni ittifakının bölünmüşlüğü ve Türkiye ile Suudi Arabistan arsında Sünni dünyasının liderliği konusunda rekabetin keskinleştiğini ortaya koymaktadır. Aynı zamanda Tahran ve Ankara arasında körfez konusunda bir yakınlaşmanın olduğunu da göstermektedir.

Suudi Arabistan'la yapılan askeri antlaşmalarla paralel olarak ABD'nin Ulusal Güvenlik Danışmanı Herbert Raymon McMaster, Türkiye ve Katar'ı "İslamcı ideolojinin sponsorluğunu" yapmakla suçlamış ve ABD'nin ulusal güvenliğinin hedefi olarak tanımlamıştır (Çakır, 2017). ABD'nin bu politikası Suudi Arabistan'ın körfezdeki etkisini kendi lehine değiştirmek amacıyla, Türkiye'nin İran ve körfez ülkeleri arasında izlediği güç politikasını olumsuz yönde etkileyerek Sünni dünyasının liderliği konusunda Suudi Arabistan'ın pozisyonunu güçlendirebilir.

Bölgede artan siyasal gerilimler ve silahlanmanın boyutu ABD ve Rusya-Çin-İran cephesi arasındaki güç mücadelesinin İran sınırlarına taşınmasını hedefleyen kapsamlı Sünni-Şii eksenli savaşın çanlarını çalmaktadır. 7 Haziran 2017'de, 18 sivilin hayatını kayıp ettiği Tahran'daki IŞİD saldırısının ardından İran, ABD ve Suudi Arabistan'ı suçlamış ve Tahran ile Suudi Arabistan arasındaki gerilimi yükselmiştir (Hawramy, 2017a; Böge, 2017).

Bir Şii-Sünni savaşı kuşkusuz en fazla ABD bölgeden çekildiğinde sınırlarında İran rejimiyle, Hizbullah, Hamas ve diğer cihadist örgütlerle tek başına kalmak istemeyen İsrail'e yarayacaktır. Bunun sonucunda bölgede İran'ın da bulunduğu Müslüman devletler zayıflayacak ve bununla doğru orantılı olarak İsrail'e bir tehdit olmaktan çıkacaklardır. Suriye'de Esad rejiminin gitmesi durumunda, İran'ın Akdeniz'e inmesi engellenebilir ve seküler kültüre sahip olan Alevi-Nusayrilerle işbirliği İsrail için mümkün olabilir. İran'ın Akdeniz'e inmesinin engellenmesi durumunda ise Esad rejiminin devrilmesi ve Hizbullah'la mücadele İsrail açısından daha kolaylaşabilir.

Sonuç

Fiziki ve yumuşak güç kapasitesini bölgesel ve küresel gelişmeler çerçevesinde kendi çıkarlarına göre kullanma yeteneği göz önünde bulundurulduğunda İran tartışmasız bölgesel bir güçtür ve Türkiye'ye oranla daha etkindir. Bu güç politikasının en önemli saçı ayaklarından birisi ise pragmatist ve rasyonel bir şekilde kullandığı Şii kartıdır. Bu sayede oluşturduğu askeri milis gücüyle ve siyasi nüfuzuyla gerek Irak ve Suriye gerekse de bölgede kendi güç politikasının hareket kabiliyetini artırırken buraların doğrudan *kalıcı siyasi ve askeri gücü* konumuna yükselerek rakipleri olan Türkiye ve Körfez ülkelerinin hareket kabiliyetini daraltabilmektedir.

İran için Şii jeopolitiğinde verdiği siyasi ve askeri mücadele birinci dereceden bir varoluş savaşıdır. Rakiplerini yabancı topraklarda karşılayarak kendi topraklarında olacak bir savaşı önlemiştir. İran'ın bu çabası etki alanının genişlemesini de beraber getirmektedir.

Suriye'ye müdahale ederek bölgesel güç dengesini kendi lehine manipüle etmeyi hedefleyen Türkiye ise İran'a göre sahip olduğu üstün fiziki güç kapasitesine rağmen izlediği yanlış politikalar neticesinde, Suriye, Irak ve bölge denkleminde bir *dış güç* pozisyonuna düşmüştür. Ayrıca Kürt sorunu kaynaklı yeni güvenlik riskiyle de karşı karşıya kalan Türkiye'nin bu tehdit algısı, Irak ve Suriye politikasının Kürtlerin etki alanını sınırlandırmaya indirgenmesine ve bunun için İran'a tavizler verilmesine yol açmıştır. Bunun sonucunda ise Tahran'ın çizgisine yaklaşılmış ve "Şii Hilali" "Kürt koridoruna" tercih edilmek zorunda kalmıştır. Böylece Sünni nüfus üzerinden bölgede İran'a karşı nüfuz tesis ederek büyük güç olma hedefi geri plana düşmüştür.

Şiiliğin ya da Sünniliğin, Türkiye ve İran'ın izledikleri politikalarda oynadıkları rol analiz edildiğinde iki aktörün birbirlerine ve diğer aktörlere karşı izledikleri politikaların süreç içerisinde tarafların çıkarlarına göre değişiklik gösterdiği ve yine çıkarlara göre süreç içerisinde mezhepsel orijinlerine rağmen dost ve düşman olarak tanımlanan aktörlerin değişebildiği görülmektedir. Öncelikle güvenliklerini sağlamayı amaçlayan iki aktörün daha sonra da bölgesel güç olarak birbirlerine ve çevrelere üstünlük sağlamayı hedefledikleri ve bunun için mezhepleri birbirlerine ve diğer aktörlere karşı güç enstrümanı olarak kullandıkları görülmektedir. Çıkar/mezhep farklılıklarına rağmen çıkarları/kaygıları örtüştüğünde iki aktör işbirliğine gidebilmektedirler. Bu çerçevede İran-Türkiye ilişkilerinin çıkarlar çerçevesinde şekillenen dostluk ve rekabet arasında değişen, ancak rekabetin ağırlıkta olduğu ambivalent bir karakter ihtiva ettiği söylenebilir.

Aynı ülkede beraber yaşamak zorunda olan etnik veya mezhepsel farklılıklara sahip halklar da ülkedeki güç dengesini kendi lehlerine değiştirmek ya da lehlerine olan mevcut güç dengesini korumak amacıyla İran ya da

Türkiye gibi bir dış gücün desteğini almak için etnik/mezhepsel farklılıklarını araçsallaştırmaktadır.

Yaşadıkları ülkelerde kendilerini dışlanmış hisseden Şii azınlıklar, pozisyonlarını Sünnilere karşı güçlendirmek için mezhepsel yakınlıktan dolayı İran'ın yardımına ihtiyaç duymaktadırlar. Bu ise İran güç politikasına büyük fırsatlar sunmaktadır. Eğer Şiiler Yemen örneğinde olduğu gibi buldukları ülkelerde azınlık konumundaysa veya iktidar için yeterli güce sahip değilseler İran Şiileri rakip iktidarı/ülkeyi istikrarsızlaştırmak ya da Şiileri iktidara ortak etmek için desteklemektedir/araçsallaştırmaktadır. Ancak Şiiler çoğunluğu oluşturuyorsa ve Irak örneğindeki gibi muhalefetlerse İran'ın desteği daha çok ülkede iktidarı ele geçirmeye yöneliktir. Suriye örneğindeki gibi kendine yakın grup iktidardaysa ve azınlıksa statükoyu korumaya yönelik destek sunmaktadır. Her üç durumda da İran etki alanını genişletmektedir.

Sünnilerin birçok ülkede çoğunluğa sahip olmaları ve iktidarı ellerinde bulundurmaları, Türkiye gibi Sünni-dış aktörlerin azınlıkları destekleyerek/araçsallaştırarak işlerine müdahalelerini sınırlandırmaktadır. Çıkar farklılıkları ve çelişkiler Sünni iktidarlar arasındaki işbirliğini de zorlaştırmaktadır. Sünni dünyası içerisinde Suudi Arabistan, Pakistan ve Mısır da Sünniliğin hamiliği için ön plana çıkmaları doğal olarak Türkiye'nin Sünni hamiliği iddiasını zayıflatırken Şii dünyası içerisinde alternatif olmaması hasebiyle ön planda olan İran'ın elini güçlendirmektedir.

Mevcut bölgesel-küresel dinamikler ve ABD'nin çıkarları mezhepsel/etnik farklılıklara sahip aktörler arasındaki savaşı daha da derinleştirerek geniş bölgeye yayma ihtimalini yükseltmektedir. ABD, mezhep referanslı daha kapsamlı bir savaş destekleyerek Şii jeopolitiğindeki İran nüfuzunu zayıflatabilir ve İsrail'in güvenliğini sağlayabilir. Rusya-Çin-İran cephesinin en zayıf halkası olan İran'ın devre dışı bırakılmasıyla Rusya ve Çin zayıflamış olacak, Rusya'nın enerji tekeli kırılacak ayrıca ABD'nin silah endüstrisi büyük getiriler elde edebilecektir.

Kapsamlı bir savaş, İran ve Türkiye'nin de içinde bulunduğu bölge ülkelerinde etnik/mezhepsel düzlemde sınır değişikliklerini meydana getirebilir ve İslam dünyası ile Ortadoğu halkları arasındaki çelişkileri derinleştirebilir. Bu durum, halklarının Batı'ya olan bağımlılıklarını daha da artırabilir. Ortadoğu devletlerinin heterojen etnik/mezhepsel demografik yapısı ve bu yapının ülke sınırlarıyla örtüşmemesi, çoğulcu, seküler, demokratik ve uzlaşma kültürünün gelişmemiş olması, farklılıkların bir arada yaşamasını zorlaştırmakta ve halkların devletlerine olan bağlılığını zayıflatmaktadır. Bu da farklı etnik veya inanç gruplarına mensup kitleler arasındaki çatışmaya, göçlere ya da bölgesel ve küresel dış güçlerin bu heterojen yapıyı kendi çıkarları doğrultusunda araçsallaştırmalarına da zemin hazırlamaktadır.

Aralarındaki çıkar/mezhepsel çatışmalara/farklılıklara rağmen İran, Türkiye, Esad rejimi ve Bağdat, Kürtleri bir tehdit olarak algılamakta, güç kazanımlarını kendilerinin güç kaybı olarak algılamakta ve onlara karşı uzlaşmaktadırlar. Bu durum Kürtlerin ABD ve Rusya gibi bölge dışı güçlerle, bölge ülkelerine karşı iş birliğine yönelmelerine, kendi kaderlerini İsrail’le özdeşleştirmesine ve İsrail’le işbirliğine zorlamaktadır. Böylece bölgedeki çelişki ve çatışma ortamını daha da derinleştirmektedir.

Çatışmaların sonlandırılması, barışın tesis edilmesi ve farklı dinlerin/mezheplerin ve etnik yapıların bir arada yaşamlarının mümkün kılınması, İran ve Türkiye’nin liderliğinde ve AB örneğinde bir *Ortadoğu Birliğinin* kurulmasıyla mümkün olabilir. Bu, demokratik kültürün derinleştirilmesi, genişletilmesi ve hızlandırılmasıyla mümkündür. Böyle bir ortak yapının kurulması, bölgedeki çatışmaları sonlandırmakla kalmayacak, İran ve Türkiye arasındaki güç çatışmasının Fransa-Almanya örneğinde olduğu gibi düşük yoğunlukta bir rekabete evirebilecektir.

Kaynakça

- AA (Auswärtigesamt), (2016), “İran” http://www.auswaertiges-amt.de/DE/Aussenpolitik/Laender/Laenderinfos/01-Nodes_Uebersichtsseiten/Iran_node.html. (17.04.2017).
- Alaçam, Müge (2010), “Türkiye’nin Kuzey Irak Politikası ve Irak Kürt Bölgesel Yönetimi Başkanı Mesud Barzani’nin Türkiye Ziyareti” http://www.tasam.org/tr-TR/lcerik/1276/turkiyenin_kuzey_irak_politikasi_ve_irak_kurt_bolgesel_yonetimi_baskani_mesud_barzaninin_turkiye_ziyareti (15.10.2017).
- Aljazeera (2017), “Iraq to sell Kirkuk oil to Iran”, <http://www.aljazeera.com/news/2017/11/iraq-sell-kirkuk-oil-iran-171111094338031.html>, (11.11.2017).
- Ahaber (2017), “Cumhurbaşkanı Erdoğan: Afrin’de gözümüzü karartırız.”, <http://www.ahaber.com.tr/webtv/gundem/cumhurbaskani-erdogan-afrinde-gozumuzu-karartiriz> (25.08.2017).
- Akkiraz, Sebhat (2012), “Alevi Raporu”, <http://alevienstitusu.blogspot.com.tr/2012/12/sabahat-akkirazn-hazrlattg-alevi-raporu.html> (17.05.2017)
- Al monitör (2017), “İsrail’den Hizbullah tehdidi için yeni değerlendirme”, <http://www.al-monitor.com/pulse/tr/contents/articles/originals/2017/03/israel-weighs-response-hezbollah-rocket-threat-iran-syria.html>. (22.04.2017)
- Al Sharq Forum (2017), “2017 Syria Situation Map: 22 February 2017”, <http://sharqforum.org/2017/02/22/syria-situation-map-22-february-2017/> (22.05.2017).
- Bakıcı, Tarık ve Şahan, Fazlı (2017), “İrak’ın birliğine tehdit”, <http://www.yenisafak.com/gundem/irakin-birligine-tehdit-2720748> (14.06.2017).
- Beck, Jürgen (2015), *Exodus Europa - Die Flüchtlingskrise 2015: Daten, Fakten, Hintergrund*, (Loschberg: Jazzybee Verlag).
- Becker, Petra (2015), *Die Fragmentierung Syriens: Die Sunniten in Syrien – Fakten und Missverständnisse*, SWP, 17.07.2015 Sonderausgabe, (Berlin: SWP)

- Boone, Jon (2017), "Former Pakistan army chief Raheel Sharif to lead 'Muslim Nato'", <https://www.theguardian.com/world/2017/jan/08/former-pakistan-army-chief-raheel-sharif-lead-muslim-nato> (22.05.2017).
- Böge, Friederke (2017), "Anschlag im Herzen des Feindeslandes", <http://www.faz.net/aktuell/politik/ausland/is-terror-im-iran-teherans-kampf-in-der-region-15051187.html> (22.06.2017).
- Buchta, Wilfried (2015), *Terror vor Europas Toren: Der Islamische Staat, Iraks Zerfall und Amerikas*, (Frankfurt am Main: Campus Verlag GmbH).
- Business Insider (2017). "The 25 most powerful militaries in the World", <http://www.businessinsider.com/the-worlds-most-powerful-militaries-2017-3> (28.10.2017).
- Büyükbaş, Hakkı (1998), *Die Türkei auf dem Weg zur regionalen Großmacht: Eine Untersuchung über die regionale Außenpolitik der Türkei nach dem Ende des Ost-West Konfliktes*, (Berlin: Uni Freiburg).
- CIA (Central Intelligence Agency) (2011), "The World Factbook: Iran", <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ir.html> (4.05.2017).
- CIA (2016)a, "The World factbook", <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ir.html> (18.06.2017).
- CIA (2016)b, "The World factbook", <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/tu.html> (18.06.2017).
- CNN (2017), "Transcript of Trump's speech in Saudi Arabia?", <http://edition.cnn.com/2017/05/21/politics/trump-saudi-speech-transcript/>, (18.06.2017).
- CNN- Türk (2017)a, "Afrin'de, Rusya ve YPG bayrağı yan yana", <http://www.cnnturk.com/turkiye/afrinde-rusya-ve-ypg-bayragi-yan-yana?page=1> (18.07.2017).
- CNN, (2016), "Obama döneminde ABD-Türkiye ilişkilerinin inişli çıkışlı seyri", <https://www.cnnturk.com/video/dunya/obama-doneminde-abd-turkiye-iliskilerinin-inisli-cikisli-seyri> (08.11.2016).
- Cockburn, Patrick (2017), "Donald Trump puts US on Sunni Muslim side of bitter sectarian war with Shias", <http://www.independent.co.uk/voices/donald-trump-saudi-arabia-trip-sunni-shia-sectarian-war-iran-a7748386.html> (22.06.2017).
- Çoşan, Burak (2017), "Habur iddiası: Referandum 7 milyar dolarlık ticareti de etkileyebilir", <http://www.hurriyet.com.tr/7-milyar-dolarlik-referandum-40588981> (24.09.2017).
- Çakır, Ruşen (2017), "ABD'nin İslamcılığa karşı yeni savaşında hedef Türkiye ve Katar" <https://www.pscp.tv/w/1PIKQQYaMeZKE>, (13.12.2017).
- Çetinsaya, Gökhan (2004), "Türk-İran İlişkileri." İçinde: Türk Dış Politikasının Analizi. (Hrg) Faruk Sönmezoğlu. İstanbul: Der Yayınları, 2004.
- DB (Deutscher Bundestag) (2016), *Der „Islamische Staat“ und die mit ihm verbundenen Gruppierungen weltweit*, 19. Januar 2016 (Berlin).
- Dedeyev, Bilal (2009). "Çaldıran Savaşı'na Kadar Osmanlı - Safevi İlişkelerine Kısa bir Bakış", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 2/6 Kış, 126-135 (24.05.2017).
- DİB (Dış İşler Bakanlığı) (2017), "TÜRKİYE'NİN ENERJİ PROFİLİ VE STRATEJİSİ", http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-enerji-stratejisi.tr.mfa, (15.10.2017).
- Dugin, Alexandr (2017), "Kürt devleti kurulursa ABD'nin eline bırakılmamalı", <http://odatv.com/kurt-devleti-kurulursa-abdnin-elinde-birakilmamali-0306171200.html> (28.07.2017).
- Duran, A. Ekin (2017), "Erbil ile ticarete referandum endişesi", <http://www.dw.com/tr/erbil-ile-ticarete-referandum-endisesi/a-40217058> (24.08.2017).

- DW (2017), "Netanjahu, Putin und die radikalen Schiiten", <http://www.dw.com/de/netanjahu-putin-und-die-radikalen-schiiten/a-37857086> (18.04.2017).
- DW (2017)a, "Kuzey Irak'ta peşmerge 2014 sınırlarına çekildi", <http://www.dw.com/tr/kuzey-irakta-peşmerge-2014-sınırlarına-çekildi/a-41020049> (18.10.2017).
- DW (2017)b, "İran ve Türkiye'den Katar'a tam destek", <http://www.dw.com/tr/iran-ve-türkiyeden-katara-tam-destek/a-39410260>, (26.06.2017).
- DW (2017)c, "Türkiye ekonomisi ikinci çeyrekte büyüdü", <http://www.dw.com/tr/türkiye-ekonomisi-ikinci-çeyrekte-büyüdü/a-40452549>, (26.06.2017).
- EIA (2016), International Energy Statistics, https://www.eia.gov/beta/international/rankings/#?product=57-6&iso=IRN&pid=57&aid=6&tl_id=6-A&tl_type=a&cy=2016 (18.06.2017).
- EIA (2016), "International Energy Outlook 2016", https://www.eia.gov/outlooks/ieo/pdf/nat_gas.pdf. (18.05.2017).
- Ekinci, Arzu C. (2009), *Türk Dış Politikası Bağlamında Türkiye İnan İlişkilerinin Önemi*, içinde: Laçiner, sedat; Necefoğlu, Hacıali ve Özertem H. Ali: Türk Dış Politikası: Uluslararası III. Türk Dış Politikası Sempozyumu Tebliğleri, (Ankara: USAK Yayınları): 231-249.
- Faath, Sigrid (2010), "Sunniten und Schiiten in Nordafrika: Nahost Temporaeres Beziehungstief oder wachsende Entfremdung?", *DGAP Berlin* Januar 2010: 205-235.
- Fisk, Robert (2017), "Donald Trump's speech to the Muslim world was filled with hypocrisy and condescension", <http://www.independent.co.uk/voices/donald-trump-saudi-arabia-muslim-speech-a7747856.html> (22.05.2017).
- Foley, Sean (2010), "Turkey and the gulf states in the twenty-first century", <http://www.gloria-center.org/2010/09/foley-2010-09-03> (25.06.2017).
- Fuller, Graham. E. (1991), *The Center of the Universe: The Geopolitics of Iran*, (Boulder/Colorado: Westview Press).
- Gaub, Florence (2012), "Die schwere Wiedergeburt des Irak", *Internationale Politik*, März /April 2012: 114-119.
- Görçün, Ö. Faruk (2005). *1979 İnan Devrimi Sonrası Türkiye-İnan İlişkileri*, İstanbul: Beta Yayınları
- Göksedef, Ece (2017), "Münihte oklar İnan'a döndü", <http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/munih-te-oklar-irana-dondu> (14.04.2017).
- GTAI (2016), "Wirtschaftstrends Jahresmitte 2016 – İnan", <https://www.gtai.de/GTAI/Navigation/DE/Trade/Maerkte/Wirtschaftsklima/wirtschaftstrends,t=wirtschaftstrends-jahresmitte-2016--iran,did=1471680.html#1-Gesamtwirtschaftlicher-Ausblick-> (22.004.2017).
- Gündoğan, Ünal (2011), "Geçmişten Bugüne İnan İslam Devrimi: Genel Değerlendirme", *Ortadoğu Analiz*, Mayıs 2011 - Cilt: 3 - Sayı: 29: S: 93-99.
- Güneş, Ergin (2013), "Tehdit Algılamaları Ekseninde Rusya'nın Yakın Dönem Kafkasya ve Orta Asya Politikası", *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi* (27): 176-203.
- Güneş, Ergin (2010), *Die regionale Großmachtspolitik der Türkei und das südostanatolische Projekt GAP*, (Freiburg: Freiburg Üniversitesi).
- Güvenç, Duygu (2017), "Kürt referandumuna karşı İnan'la görüşbirliği" http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/dunya/804171/Kurt_referandumuna_karsi_iran_la_gorusbirligi.html (15.08.2017).
- Hackensberger, Alfred (2017), "Kampf um den Korridor zum Mittelmeer", https://www.welt.de/print/die_welt/politik/article163180451/Kampf-um-den-Korridor-zum-Mittelmeer.html (18.04.2017).

- Haji-Yousefi, Amir M. (2009). "Whose Agenda Is Served by the Idea of a Shia Crescent?", *Alternatives: Turkish Journal of International Relations*, Vol 8 No 1, 114-13.
- Hamsici, Mahmut (2017), "Haşdi Şabi'deki Türkmenler", <http://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-41514522>, (6.10.2017).
- Hashem, Ali (2017), "Iran, Turkey move to re-establish role as regional backbone", <http://al-monitor.com/pulse/sites/almonitor/contents/articles/originals/2017/08/iran-turkey-iraqi-kurdistan-krq-syria-regional-order-bagheri.html> (23.08.2017)
- Hawramy, Fazel (2017), "PKK'nın MİT'çileri kaçırma olayı Iraklı Kürtleri kaygılandırıyor", <http://www.al-monitor.com/pulse/tr/originals/2017/09/pkk-sulaymaniyah-kurdistan-iraqi-turkey-spy.html> (30.08.2017)
- Hawramy, Fazel (2017)a, "Iran cracks down on Salafists in wake of Tehran attacks", <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2017/06/iran-tehran-attacks-crackdown-salafists-kurdish-region.html> (30.06.2017)
- Hermann, Isabella (2014), *Irans Kampf um Respekt*, (Hamburg: Diplomica Verlag GmbH).
- Hür, Ayşe (2015), "Rıza Şah'ın, Musaddık'ın, Humeyni'nin İran'ı", <http://www.radikal.com.tr/yazarlar/ayse-hur/riza-sahin-musaddikin-humeyninin-irani-1328302/> (18.04.2017).
- Hürriyet (2012), "Ana üs: Hatay", Turkey <http://www.hurriyet.com.tr/ana-us-hatay-turkey-21333062> (29.08.2017).
- Hürriyet (2017), "Eski SDG sözcüsü Talal Silo: ABD silahları PKK'lı Safkan'a gidiyordu", <http://www.hurriyet.com.tr/eski-sdg-sozcusu-talal-silo-abd-silahlari-pkkli-safkana-gidiyordu-40666025>, (03.12.2017).
- IMF (2017), "IMF'nin Dünya Ekonomik Görünüm Raporu yayımlandı", <http://www.trthaber.com/haber/ekonomi/imfnin-dunya-ekonomik-gorunum-raporu-yayimlandi-310068.html> (17.04.2017).
- İran Daily (2017), "Iran's global standing in 11 indices improved during 2013-16", <http://www.iran-daily.com/News/193145.html> (18.06.2017)
- Irananders (2014), "Iran ändert seine Palästina-Strategie", <http://irananders.de/nachricht/detail/700.html> (22.04.2017).
- Kennedy, Robert F. Jr. (2016), "Why the Arabs don't want us in Syria", <http://www.politico.eu/article/why-the-arabs-dont-want-us-in-syria-mideast-conflict-oil-intervention/> (18.04.2017).
- Khajehpour, Bijan (2017), "İran-KBY ilişkileri nereye gidiyor?", <https://www.al-monitor.com/pulse/tr/contents/articles/originals/2017/10/iran-krq-economic-ties-trade-geostrategic-concerns.html> (16.10.2017).
- Kılıç, Cemil (2017), "Hangi mezhebin nüfusu ne kadar", <http://odatv.com/hangi-mezhebin-nufusu-ne-kadar-1505171200.html> (18.07.2017).
- Koçak, Arif (1976). *Tarihte Türk-İran İlişkileri*, Ankara: İnkılap Yayınları.
- Kokew, Stephan (2016), "Sunniten und Schiiten: Das sind die Unterschiede", <https://www.bayernkurier.de/ausland/9081-sunniten-und-schiiten-das-sind-die-unterschiede/>. (18.04.2017).
- Koloğlu, Orhan (2005). "Osmanlı'nın İran İlişkileri", *Popüler Tarih*, (Mayıs 2005), Sayı: 57.
- Küçükdağ, Yusuf (1995), *II. Bayezid, Yavuz ve Kanunî Devirlerinde Cemali Ailesi*, (İstanbul: Aksaray Vakfı Yayınları).
- Liebscher, Robert (2015), "Die Entstehung des "Islamischen Staates"", <http://daserste.ndr.de/beckmann/sendungen/Die-Entstehung-des-Islamischen-Staates,is134.html> (11.02.2015).

- Mamouri, Ali (2017), How Iraqis view Iran's influence in their country, <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2017/04/iran-iraq-syria-lebanon-yemen-shiite-militias-qatar.html> (27.04.2017).
- MEM (2017), "Hezbollah says future war would be on Israeli territory", <https://www.middleeastmonitor.com/20170511-hezbollah-says-future-war-would-be-on-israeli-territory/>. (18.05.2017).
- Milliyet (2017), "Son dakika: ABD, Rojava'da Türkiye'nin burnunun dibinde üs kuruyor", <http://www.milliyet.com.tr/son-dakika-abd-rojava-da-turkiye--gundem-2382949/> (18.04.2017).
- Milliyet (2016), "Son dakika: Irak'taki Türk askerleri hakkında küstah karar!", <http://www.milliyet.com.tr/irak-meclisi-nden-skandal-karar--dunya-2321545/>, (16.04.2017).
- Milliyet (2011), "Erdoğan: Suriye ile görüşmelerimizi bitirdik", <http://www.milliyet.com.tr/erdogan-suriye-ile-gorusmelerimizi-bitirdik-siyaset-1441276/>. (25.05.2017).
- Nirumand, Bahman (1988), *İran'da Soluyor Çiçekler*, (Kemal Kurt, Çev.), İstanbul: Belge Yayınları
- Nolte, Detlef (2012), *Regionale Führungsmächte: Analysekonzepte und Forschungsfragen*, içinde: Daniel Flemes; Dirk Nabers ve Detlef Nolte (Hrsg.) Macht, Führung und Regionale Ordnung, (Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft), s. 17-53.
- N-tv, (2017), "Große Pläne am Stützpunkt TartusRussland richtet sich in Syrien ein", <http://www.n-tv.de/politik/Russland-richtet-sich-in-Syrien-ein-article18827856.html> (18.06.2017).
- NTV (2017), "İran Savunma Bakanı'ndan Suudi Arabistan'a tehdit", <http://www.ntv.com.tr/dunya/iran-savunma-bakanindan-suudi-arabistana-tehdit,Bzj7uiPNLUWarZy281aX7g> (18.07.2017).
- Nye, Joseph (2004), *Soft Power: The Means to Success in World Politics*, (New York: Public Affairs).
- OIC, (2017), "History", http://www.oic-oci.org/page/?p_id=52&p_ref=26&lan=en (15.06.2017).
- Onat, Hasan (1997), Şiiliğin Doğuşu Meselesi (Birinci Hicrî Asır), *A.Ü. İ.F.D.*, cilt: XXXVI, s. 79-118.
- Özcan, Gencer (2005), *Türkiye-İsrail İlişkileri 50. Yılına Girerken*, Türk Dış Politikasının Analizi, TESEV, s. 159-177.
- Öztürk, Hilal (2017), "Suriye aşiretleri YPG'ye karşı ulusal ordu kuruyor", <http://www.karar.com/dunya-haberleri/suriye-asiretleri-ypgye-karsi-ulusal-ordu-kuruyor-689703>, (14.12.2017).
- Pipes, Daniel (2014), "More on Turkish Support for ISIS", <http://www.danielpipes.org/blog/2014/06/more-on-turkish-support-for-isis>, (18.06.2014).
- Reimann, Jakob (2016), "Der längst vergessene Krieg im Jemen", <https://diefreiheitsliebe.de/politik/der-laengst-vergessene-krieg-im-jemen/> (18.02.2017).
- Reissner, Johannes (2008). "İrans Selbstverständnis als Regionalmacht", *SWP Studie*, Oktober Berlin.
- RT (2017), "Katar bot den Taliban auf Bitten der USA eine Heimat", <https://deutsch.rt.com/international/52317-katar-bot-taliban-auf-bitten/> (18.06.2017).
- Sattar, Omar (2017), "İraklı Sünniler İD sonrası Irak için kolları sıvadı", <https://www.al-monitor.com/pulse/tr/originals/2017/03/arab-sunni-iraq-mosul-turkey-saudi.html>, (22.03.2017).
- Steinberger, Attila (2015), Turkmenische Minderheit im Irak und Syrien, <http://www.trend.infopartisan.net/trd1215/t061215.html> (25.12.2015).

- SIPRI (2017), "Trends in World Military Expenditure 2016", <https://www.sipri.org/sites/default/files/Trends-world-military-expenditure-2016.pdf>. (18.06.2017).
- Şimşek, Cem (2017), "İran'dan ham petrol ithalatı Ocak-Temmuz döneminde 7 milyon 426 bin tona çıktı", <http://enerjienstitusu.com/2017/10/05/irandan-ham-petrol-ithalati-ocak-temmuz-doneminde-7-milyon-426-bin-tona-cikti/> (05.10.2017).
- Sönmez, Faik (2013), "Türk-Kürt petrol anlaşması Irak'ı kızdırdı", <http://enerjienstitusu.com/2013/05/15/turk-kurt-petrol-anlasmasi-iraki-kizdirdi-2/> (15.03.2013).
- Sönmezoğlu, Faruk (2004), *Türk Dış Politikasının Analizi*, İstanbul: Der Yayınları.
- Sözcü (2016), "Erdoğan: Putin, El-Nusra için rica etti", <http://www.sozcu.com.tr/2016/gundem/erdogan-muhtarlara-hitap-ediyor-2-1456770/> (19.10.2016).
- Spunik (2017), "ABD, Türkiye'ye rağmen Suriye'de bir Kürt yönetimi oluşturur mu?", <https://tr.sputniknews.com/columnists/201703241027789459-abd-turkiye-suriye-kurt-bolgesi/> (18.07.2017).
- Spunik (2017)a, "Riyad merkezli 'İslami NATO'nun başarı şansı var mı?", <https://tr.sputniknews.com/analiz/201701171026797239-suudi-arabistan-islami-nato/> (18.06.2017).
- Spunik (2017)b, "TSK'ya bağlı özel birlikler İdlib'e girdi", <https://tr.sputniknews.com/turkiye/201710121030569976-tsk-ozel-birlikler-idlibe-girdi/> (12.10.2017).
- Steinberger, Attila (2015), "Turkmenische Minderheit im Irak und Syrien", <http://www.trend.infopartisan.net/trd1215/t061215.html>, (05.12.2015).
- Statista (2016), "Anteil der Schiiten an der Bevölkerung ausgewählter Länder im Nahen Osten", <https://de.statista.com/statistik/daten/studie/180586/umfrage/anteil-der-schiiten-an-der-bevoelkerung-im-nahen-osten/> (18.07.2017).
- Strafor (2017), "Iran: Officials Deny Joint Military Action With Turkey", https://worldview.stratfor.com/situation-report/iran-officials-deny-joint-military-action-turkey#/entry/jsconnect?client_id (22.08.2017).
- Strafor (2017)a, "Syria, Iraq: The Race to the Border Enters Its Final Stretch", <https://worldview.stratfor.com/article/syria-iraq-race-border-enters-its-final-stretch> (03.11.2017).
- Strafor (2017)b, "With Turkey, the U.S. Has Cards Left to Play", <https://worldview.stratfor.com/article/turkey-us-has-cards-left-play> (18.07.2017).
- Stratejikortak (2016) "Irak Son Durum Haritası (2016)", <https://www.stratejikortak.com/2016/01/suriyede-son-durum-haritas-ocak-2016.html>, (17.02.2016).
- Stratejikortak (2016)a, "Suriye Son Durum Haritası (Eylül 2016)", <https://www.stratejikortak.com/2016/09/suriye-son-durum-eylul.html> (18.07.2017).
- Sudagezer, Elif (2017), "Türkiye ve İran'ın Ortadoğu'daki ortak hedefi neresi?" <https://tr.sputniknews.com/columnists/201708211029802660-turkiye-iran-operasyon-kandil-sincar-idlib-irak-suriye-recep-tayyip-erdogan-ankara-tahran-ortadogu-korfez-hasdi-sabi-pkk-pjak/> (21.08.2017).
- Süddeutsche Zeitung (2017), "USA und Saudi-Arabien schließen gigantischen Waffendeal", <http://www.sueddeutsche.de/politik/ruestungsgeschaeft-usa-und-saudi-arabien-schliessen-gigantischen-waffendeal-1.3514974> (20.05.2017).
- TASAM (2007), "Beşşar 'ın Türkiye Ziyar eti Ve Bölgesel Güvenlik", http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/700/bessar_in_turkiye_ziyareti_ve_bolgesel_guvenlik (11.04.2017).

- TASAV (2012), *Geçmişten Günümüze İran: Tarih, Siyaset, Toplum ve Kültür*, Türk Akademisi Dış Politika Araştırmaları Merkezi Rapor No. 2 // Kasım 2012, (Ankara).
- Taştekin, Fehim (2014), Kürt dayanışması, Ezidi sürgünü, Türkmen yalnızlığı, <http://www.radikal.com.tr/yazarlar/fehim-tastekin/kurt-dayanismasi-ezidi-surgunu-turkmen-yalnizligi-1205241/> (18.07.2017).
- Taştekin, Fehim (2017)a, "Kürtlerin 'çıkış' senaryosu", <http://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2017/03/22/kurtlerin-cikis-senaryosu/> (15.07.2017).
- Taştekin, Fehim (2017)b, "Şengal ve Rojava'ya vurmanın anlamı", <http://siyahaber3.org/sengal-ve-rojavaya-vurmanin-anlami> (18.07.2017).
- Taştekin, Fehim (2017)c, "Kürtler iddiayı büyütüyor: Üç bölge altı kanton ne anlama geliyor?", <http://www.al-monitor.com/pulse/tr/originals/2017/08/turkey-syria-kurds-fear-improved-ties-ankara-washington.html> (16.08.2017).
- Timeturk (2017), "Erdoğan: 'Pers milliyetçiliğinin' önünü kesmeliyiz", <http://www.timeturk.com/erdogan-pers-milliyetciliginin-onunu-kesmeliyiz/haber-487924> (25.05.2017).
- Timeturk (2015), "Türkiye Irak'ta Sünni aşiretleri silahlandırarak", <https://www.timeturk.com/tr/2015/03/09/turkiye-irak-ta-sunni-asiretleri-silahlandiriyor.html>, (09.03.2015).
- Tütüncü, Umut (2011), "Erdoğan, Davutoğlu'nu Şam'a gönderiyor", <http://www.haberturk.com/dunya/haber/656181-erdogan-davutoglu-nu-sama-gonderiyor> (21.06.2017).
- Uzgel, İlhan (2016), "Oyun kuruculuktan yeni Sünni cephenin neferi olmaya: AKP dış politikası", <http://www.birgun.net/haber-detay/oyun-kuruculuktan-yeni-sunni-cephenin-neferi-olmaya-akp-dis-politikasi-99568.html> (18.06.2017).
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı (1983), *Osmanlı Tarihi*, (Ankara: TTK yayınları), C.II-III.
- Ünal, Bekir (2015), "İran'ın Vekâlet Savaşı Stratejisi ve Suriye'deki Şii Milisler", *Bilgesam analiz/Orta Doğu* No: 1304, 22 Mart 2015.
- Wright, Robin ve Baker, Peter (2004), "İraq, Jordan See Threat To Election From Iran Leaders Warn Against Forming Religious State", <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/articles/A43980-2004Dec7.html>. (17.04.2017).
- YDH (2017), "Suudi medyası Türkiye'ye zehir zemberek", <http://ydh.com.tr/HD15280-suudi-medyasi-turkiyeye-zehir-zemberek.html> (17.04.2017).
- Yeniakit (2017), "Erdoğan'ın 'Pers milliyetçiliği' açıklamasına İran'dan cevap!", <http://www.yeniakit.com.tr/haber/erdoganin-pers-milliyetciligi-aciklamasina-irandan-cevap-278632.html> (15.02.2017).
- Yeni Şafak (2016), "Gar saldırısında iddianame hazırlandı" <http://www.yenisafak.com/gundem/gar-saldirisinda-iddianame-hazirlandi-2488000> (22.05.2017).
- Yörükân, Y. Ziya (1953), "Vehhabilik", *AÜİFD*, sy. 1: 51-67.
- Zamirrad, Azadeh (2017), *Iran und Russland: Perspektiven der bilateralen Beziehungen aus Sicht der Islamischen Republik*, SWP-Studie, April 2017 (Berlin).
- Zeit (2017), "Saudi Arabischer Polizist bei Granatenangriff in sunnitischer Stadt getötet", <http://www.zeit.de/news/2017-05/16/saudi-arabien-saudiarabischer-polizist-bei-granatenangriff-in-sunnitischer-stadt-getoetet-16184204>. (28.05.2017).
- Zengin, Gürkan (2010), *Hoca: Türk Dış Politikası'nda "Davutoğlu Etkisi"*, (İstanbul: İnkılap Kitabevi).